

Bak János

Tizenkét lipótvárosi berzsenyista családja

Emlékek, emlékezések

ELŐSZÓ

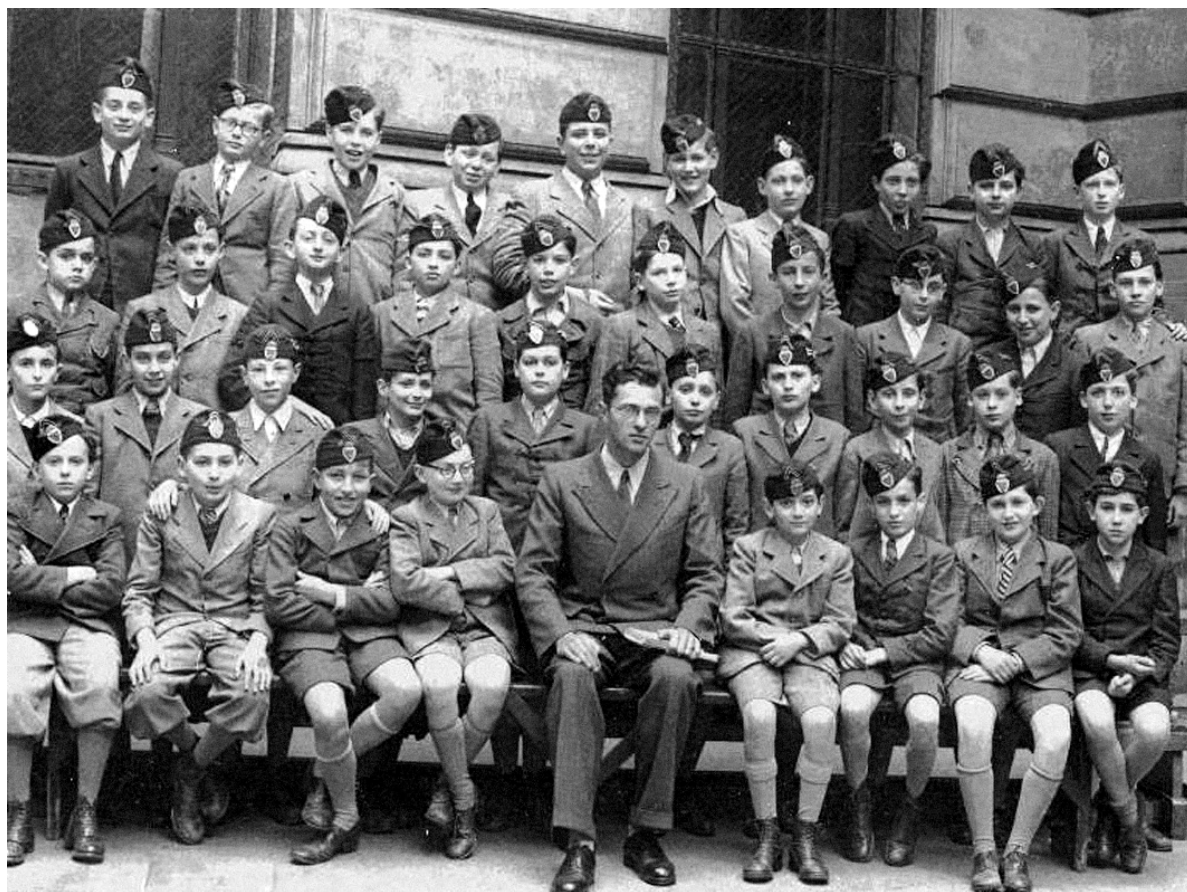
2007-ben lett volna a 60. érettségi találkozásunk. Nem hittem, hogy a közel nyolcvanéves öregfiúk, jórészt Észak- vagy Dél-Amerikából, még eljárnének Pestre. A korábbi osztálytalálkozók szorgalmas szervezője, Román András pár évvel azelőtt meghalt, többekről pedig tudtam, hogy nemigen vannak utazható állapotban, így nem látszott reményteljesnek találkozót összehozni. Hogy mégis legyen valami, megpróbáltam valamiféle virtuális találkozó gyanánt létrehozni egy internetes lapot, ahol mindenki, akinek van hozzáférése, láthatja, hogy kivel mi lett, ki van, és ki nincs már meg az osztályból. Éppen nyugdíjba készülődtem, volt rá időm.

Elég jól sikerült. Egy év alatt ötven rövid (néha csak egymondatos) életrajzot gyűjtöttem össze, egy részükhöz fényképet is fel tudtam tenni a lapra; 17-en válaszoltak e-mailjeimre, ki bővebben, ki rövidebben. Az eredményt szétküldtem mindenkinek, akinek tudtam a címét. Örömmel fogadták, többen is mondták, hogy régi barátokat találtak újra, írtak is egymásnak, satöbbi. Egy kis privát Facebook lett belőle, még mielőtt ez utóbbi divatba jött volna. De, gondoltam, ha már eddig jutottam, meg is lehetne írni az 1939–47-es berzsenyista „zsidó osztály” történetét – és amit kiderítettem az osztálytársak sorsáról az elmúlt hatvanegynéhány esztendőben. Bár eddig inkább sokkal régebbi történetekkel foglalkoztam (szakmám szerint középkorász volnék), egy kis kirándulás a jelenkortörténetbe nem árthat. A *Hungarian Quarterly* 2009 őszi számában meg is jelent a cikk három osztályfényképpel és pár ismertebb osztálytárs bemutatásával. Végül egy kis osztálytalálkozó is összejött; négy külföldi és hat pesti öregfiúval vacsoráztunk és tartottunk osztálykirándulást Szentendrére és Visegrádra, mint régen – csak foci nem volt –, és mindenki kapott egy tiszteletplédányt.

Barátaim idehaza és másutt érdeklődéssel olvasták, és bátorítottak, hogy bővítsem ki a történetet: ki milyen családból jött, kik voltak a szülők, mi lett velük, és mi az osztálytársak gyerekeiből. Végül is egy ilyen „csoport” – lipótvárosi, „zsidónak számító”, közosztálybeli fiú és családja – egy viszonylag tipikus darabja volt az egykori budapesti társadalomnak. Az alábbiakban megpróbálok leírni, mit és hogyan sikerült kiderítenem múltból és jelenről. De először bemutatom az osztályt a 2009-es cikk rövid kivonatával.

Az osztály

1939 szeptemberében, pár nappal a II. világháború kitörése után 38 elsős gimnazista kezdte el az iskolát a Budapest V. kerületi Magyar Királyi Berzsenyi Dániel Gimnázium (a továbbiakban BDG) I/B osztályában. Ez az osztály annyiban különbözött a szokásostól, hogy valamennyi tagja izraelita vallású volt. Egy miniszteri rendelet alapján abban az évben korlátozták a „zsidók” középiskolai felvételét: egy-egy gimnáziumi osztályba csak egy-két izraelitát lehetett felvenni, viszont három budapesti gimnáziumban külön „zsidó osztály”-t indítottak. Hogy a Berzsenyi ezeknek egyike volt, nem meglepő, mert az iskola diákjainak jó része – 60–70 százaléka – már korábban is nagyrészt (lipótvárosi) zsidó családból származott. A ki- (illetve szét)választás még vallási szempontból történt, noha egyes törvények már faji alapon (vagyis több generációra visszamenő hatállyal) határozták meg, hogy ki tekintendő „zsidó”-nak. A nyolc év alatt – többek között a Berzsenyi és Bolyai gimnázium összevonása után – aztán mások is jártak velünk egy vagy több évig; a háború után a – természetesen nem vallási alapon átszervezett – két, párhuzamos osztályba még többen, ezért szerepelt a „virtuális találkozó” listáján annyi név.

A Berzsenyi Dániel Gimnázium II/A osztálya. Borzsák István osztályfőnökkel (1941)

A társaságot leginkább a messzemenően hasonló háttér jellemezte. Szinte mindenki a Lipótvárosban lakott – hiszen az iskola is ott volt, a Markó utcában –, többségük, azt hiszem, a körüttől északra, az Újlipótvárosban. A szülők foglalkozása az 1939/40-es BDG Évkönyv szerint: 1 gyártulajdonos, 3 nagykereskedő és 3 kiskereskedő mellett heten voltak kereskedelmi, ugyanannyian ipari „alkalmazottak”, és 13-an tartoztak az „egyéb értelmiségi” kategóriába. A gyártulajdonos, azt hiszem, a Fehér papája volt. Mellettem ült, megkérdeztem, milyen gyáruk van; „diógyár”, mondta. Erre tovább kérdeztem, hogy az mi, de Borzsák tanár úr észrevette, beírta az ellenőrző könyvembe, hogy „Órán fecseg”, és elültetett a Fehér mellől. Az meg valamiért hamarosan kimaradt, még az elsőből, úgyhogy sohasem tudtam meg, milyen is egy diógyár. Összességében legalább az osztály fele diplomás szülőktől származott, hiszen az „alkalmazottak” között olyan is volt, mint az én apám: doktorált közgazda, akkoriban egy textilgyár cégvezetője.

„Gazdaságilag” kevésbé volt homogén az osztály: volt egypár gazdag fiú, jól menő ügyvédek

gyerekei, de legtöbben fix fizetésű, viszonylagos kényelemben élő családokból jöttek. Volt néhány szegényebb szülő is, például a kiváló tehetségű, fiatalon meghalt, beteges Pártos Robi nyugdíjas édesapja. Nem emlékszem, hogy különösebben érzékenyek lettünk volna a különbségekre, bár kicsit irigyeltem a Szatyát, hogy olyan villanyvasútja volt, amit én csak a kirakatban láttam.

Noha születési bizonyítványuk szerint az I/B diákjai „izr.” vallásúak voltak, alig volt közöttük hagyománytartó zsidó. Emlékezetem szerint kevés osztálytársunk (legalábbis azok közül, akiknél annak idején jártam) élt szigorúan kóser háztartásban; sokunknál volt karácsonyfa, és tudtommal néhányan nem is voltak körülmetélve. A diákok kétharmadának magyarosított neve volt, nem egynek már az apja is ezzel a névvel született. (Néhányan közülünk később magyarosítottak.)

Nyolc évünk „a Markóban” (a régi BDG a budapesti törvényszék és fegyház szomszédja volt) keveréke volt a tipikus gimnazista életnek és zsidó fiúk sorsának Horthy (és Szálasi) Magyarországon. Amennyire emlékszünk, az iskola nem kezelte a zsidó osztályokat hátrányosan. Minket

is ugyanazok a kiváló tanárok tanítottak, akik a többi osztályt: későbbi egyetemi tanárok, mint Borzsák István és Kardos Tibor, a régi és új magyar irodalom nagy prófétája, Vajthó László és sokan mások, akik ugyanakkor egyetemi magántanárok voltak, vagy másként vívtak ki szakmai hírnevet. Hogy a szénhíány idején, amikor egyes osztályoknak délután kellett iskolába járni, mi is ebbe a kényelmetlenebb helyzetbe kerültünk, aligha volt „antiszemizmus”. De talán. És az sem volt igazán diszkrimináció, ha egyik-másik alacsony keresetű tanárunk megüzente a gazdagabb zsidóasszony mamáknak, hogy hozzanak neki uzsonnát, ha jót akarnak. Talán a „keresztény középosztály” hölgyeit is megkörnyékezte, talán nem.

Biztos, hogy tanáraink egy része – például a Vitézi Rend tagjai – „hivatalból” antiszemita volt, és volt igazi nyilas is (az egyik tornatanár), de nem emlékszünk durva zsidóellenes megnyilvánulásokra. A BDG háború alatti Évkönyveiben csak egy helyen találtam a „zsidó osztály” kifejezést, ahol az áll, hogy az 1942/43 tanévben nekünk nem tanítottak „Nemzetvédelmi ismereteket”. Akkor apáink jó része már munkaszolgálatos században volt, „fegyvertelenül a tűzvonalban”. Talán ugyanakkor „mentettek fel” minket a levente-képzés alól, és minősítettek valamilyen segéd-szolgálatosnak.

Ezzel szemben egyik osztályfőnökünk, a tíz nyelven hites törvényszéki tolmács csodabogár, Égner Sándor egyszer hanuka-ünnepséget szervezett az osztálynak. (Máramarosból származott, és jobban ismerte a zsidó szokásokat, mint mi.) Valaki arra is emlékezett, hogy megjelent egy-két vendégségben is, amit a fiúk bar-micvája alkalmából rendeztek. Mások úgy tudják, hogy egyik tanárunk 1944-ben bűjtatott osztálytársakat. (Ahogy ismertem, gondolom, jó pénzért, de mindegy.) Horváth Gyula tornatanár és leventeoktató valami módon megengedte nekem, hogy biankó leventeigazolványokat szerezzek, és rájuk bélyegezzem, hogy „Négy nagyszülőig bezárólag tiszta keresztény származású.” Nagyon jó „flepni”-nek bizonyultak.

Vannak emlékeink arról, hogy előfordultak verekedések a zsidó és nem zsidó osztály diákjai között, de ez ugyanúgy előfordult a szemben lévő bolyaistákkal is – ez BDG-tradíciónak számított. Hogy ebből mi volt politikai, és mi a szokásos gimnazista kölyökkutya-erőpróba, azt ma már nehéz lenne eldönteni. Tudjuk, hogy a párhuzamos osztályban volt egy-két fiatal nyilas, de amennyire emlékszünk (és, persze, abba az osztályba járt jó néhány korábban kikeresztelkedett

„zsidó” barátunk is), ott sem volt divat a hangos zsidózás.

Egy osztálytársam azt írta, hogy „a Berzsényi a béke és nyugalom szigete volt a vérzivatarban.” Ezzel többen egyetértettek. Persze a legsötétebb időben nem jártunk iskolába, mert 1944 áprilisában részleges kijárási tilalmat rendeltek el a sárga csillagot viselőknél, és a '44/45-ös tanévben csak a felszabadulás után (talán február végén?) kezdődött nekünk a tanítás.

A háború utáni névsorolvasásnál (másként osztva szét két osztályra, lásd fent) egy pár fiú hiányzott; Fried Jancsit a Duna-parton lőtték agyon a nyilasok, Szegő Karcsit és Havas Jóskát csalásostul haláltáborban gyilkolták meg. Havas Ivánt egy bombaszilánk vitte el az ostrom idején. Bernhard Andrisról (azt hiszem, csak utóbb) kiderült, hogy még iskolakezdés előtt alija béttel (illegális bevándorlással) Palesztinába menekült (végül Ausztráliában halt meg). Van még egy-két név, amely nem szerepel 1945 után, de nem tudjuk, az illető kivándorolt-e vagy meghalt. Az Endlösung programjához és a magyar zsidóság egészének sorsához képest viszonylag kis veszteséggel úsztuk meg a vészkorszakot. Egyrészt éppen csak egy vagy fél esztendővel fiatalabbak voltunk (a legvégén már nem is!), mint azok, akiket munkatáborba vagy németországi haláltáborokba vittek. Másrészt családjainknak volt pénze és összeköttetései, hogy hamis papírokat vagy (többé-kevésbé hasznos) védleveleket szerezzenek, illetve voltak keresztény barátok, akik bűjtattak embereket. Azt hiszem, az osztály túlélési aránya eléggé jellemző volt a jól szituált lipótvárosi zsidó középosztály sorsára. Persze szüleink sokkal kevésbé sikeresen éltek túl az üldözést; nem tudom pontosan, de apáink (és idősebb testvéreink) közül nagyon sokan estek a nyilas-náci terror áldozatául. A vidéki rokonokról, akik közül alig volt, aki hazajött a deportálásból, nem is szólva. (Egy nagybátyám – aki Auschwitzban kápo volt, és ezért egy időre Nyíregyházán börtönbe is zárták – volt az egyetlen a szabolcsi családból, aki túlélte.)

A háborús veszteségek és más okok (iskolaváltás, kivándorlás) miatt végül csak húszan érettségiztünk együtt az egykori 38 elsőből. Úgy látom, hogy rájuk emlékeznek a még élő osztálytársak leginkább, de nem kizárólag. Az alábbiakban több olyan osztálytársról is írok, aki nem járt velünk végig.

Statisztikai pontosság nélkül, legjobb tudomásunk szerint a berzsényista 1939–47-es osztály egykori diákjainak legalább 75 százaléka egyete-

Osztálytalálkozó a régi iskola előtt a Markó utcában (1989)

met vagy főiskolát végzett. Tudjuk, hogy hatan diplomáztak a Műegyetemen, ugyanannyian az orvoskaron, a természettudományi karon és a közgazdasági egyetemen; tízen végeztek a bölcsészkaron, négyen-öten pedig más, budapesti vagy külföldi főiskolán. A korra jellemző, hogy noha többen ügyvédek gyerekei voltak, senki sem tanult jogot. Akiknek a további sorsáról tudunk valamit, azok közül hatan mérnökök (különböző szakterületeken), hatan praktizáló vagy kutató orvosok, öten vegyészek, négyen pedig közgazdák lettek, és volt egy matematikus és nyolc bölcsész: szociológus, történész, filozófus is. Kettő a film- és televíziós szakmában voltak ismertek, egy sor másiról pedig csak azt tudjuk, hogy különböző vállalatoknál dolgoztak, többnyire mint vezetők, tisztviselők, menedzserek.

Akire valamennyire is emlékszünk, azok közül csak hét-nyolc egykori osztálytársunk életéről nem tudunk semmit; ezek jó része korán kivándorolt, és elveszett a szemünk elől. Még érettségi előtt kivándorolt (főleg Amerikába) három fiú; a negyvenes években további kilenc vagy tíz, és az 1956-os forradalom bukása után öt. (Lehet, hogy az „elveszettek” közül még többen külföldön éltek.) A hiányos adatok miatt nem világos, hogy pontosan kik voltak többen, az itthon maradtak vagy az emigránsok.

„Demográfiailag”: öten vagy hatan meghaltak érettségi előtt (egy osztálytársunk még '45-ben, villamosbalesetben); hárman fiatalon, heten a 70-es, 80-as években. Román András az 1980-as években még két tucat volt osztálytársat talált meg, de az 1989-es és az azt követő egy-két osz-

... és Ráckeven a Savoyai kastély előtt (2000)

tálytalálkozón már egyre kevesebben voltunk. Most, 2010-ben, 18 egykori diákról tudjuk, hogy megélte a nyolcvanadik évét (azt hiszem, nem rossz arány!), a többiekről nem tudjuk, él-e, hal-e.

Jó néhányan a társaságból szereztek maguknak nevet itthon vagy külföldön. Lengyel Péter híres vegyészprofesszor Amerikában, a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja. Román András építészre mint a modern hazai műemlékvédelem egyik alapítójára emlékeznek kollégái. Korda János az ország egyik legsikeresebb mérnöke, a Mérnöki Kamara alapító alelnöke volt. Ha fiatalon nem halt volna meg, Ladányi Péter filozófus (aki Pártossal együtt egy ideig Lukács György szemináriumára járt, de nem volt marxista) alighanem a leghíresebb lett volna közülünk – biztos, hogy a legtehetségesebb. Fényes Tamás nemzetközi hírű matematikus volt. Kelecsényi Pista (Eric Selegny néven) biokémikus Franciaországban számos jelentős nemzetközi kutatás vezetője volt. Alánt Oszkár igen jó nevű sebész volt, fiatalon halt meg. Horn Emil volt az első holokauszt-emlékkiállítás és a „Sztálin–Rákosi” kiállítás rendezője. Ábel Péter neve jól ismert a filmszakmában, Kalmár András pedig a televízió első rendezőgenerációjához tartozott. A háború után velünk járt Tardos Márton közgazda, utóbb az SZDSZ egyik vezetője, és Litván György történész, a legújabb kori magyar történelem nagyra becsült kutatója. Négyen vagyunk neves egyetemek emeritus professzorai, és sokan mások vezető állásokból mentek nyugdíjba, elismert szakemberekként itthon és külföldön.

Kérdés – felelet

Mikor elkezdtem „anyagot gyűjteni”, a fent említett tizenhét egykori osztálytárs címét (postait vagy elektronikust) ismertem. Mindenkinek írtam, hogy mi a tervem, és kértem, hogy a korábbiakon, a „virtuális találkozó” megjelent pár szón túl meséljen magáról, családjáról, sorsaikról. Mellékeltem egy kérdőív-félét, hogy miről és kikről (szülők, rokonok, házastársak, gyerekek) szeretnék hallani. Az öt budapestit megkértem, hogy találkozzunk és beszéljünk, egy kivételével szívesen vállalták.

Kenedi doktor úr keményen közölte, hogy nem érdeklik; egykori barátai meghaltak, a többiekkel nem óhajt barátkozni vagy közösködni. Hárman megígérték, hogy majd írnak, de aztán nem lett belőle semmi. Az egyiknek, úgy tűnt, nehezebb esett magyarul kommunikálni, és bár felajánlottam, hogy írjon választott nyelvén, az sem használt. Kettővel elvesztettem az e-mail kapcsolatot (telefonszámom nem volt), lehet, hogy betegek vagy meg is haltak. Egy hosszabb telefonbeszélgetés során, amiben magáról elmondott egyet és mást, egy brazil barátunk nem akart részletekbe menni múltból, jelenről. (Tudom, hogy nagyon rossz emlékei vannak 1944-ből, talán ezért nem akart visszaemlékezni.)

Három osztálytárs komolyan vette a felkérést, mert láthatólag családi tanácsot tartott a dologról, amit megtisztelőnek éreztem. De felkérésemet, úgy látszik, leszavazták. Egyik angol barátunk kifejtette, hogy mi zavarja a kérdéseimben:

Hogy kit mi zavar, az egyéni kérdés, de nagymértékben függ attól, hogy mennyire vágta el (vagy nem) a köldökzsinórt élete és származása között. Én 60 évvel ezelőtt elbátortam, hogy (legalább is kifelé) nem vagyok sem zsidó, sem magyar. Ebben konzekvensen cselekedtem úgy a professzionális, mind a családi vonalon. Feleségem és gyerekeim (például) jobban értenének egy hottentóttát, mint azt a világot (és az utánit) amelyben a gyerekkoromat töltöttem. [...] Az is kérdéses, hogy mennyire releváns egy szociológiai tanulmányban magyar/zsidó sorsokat illetően egy angol/kanadai generáció (nem zsidó, nem magyar stb.) jelene és jövője.

Ám gondolja így...

Utóbb rájöttem, hogy a kérdőív-szerű felsorolás hiba volt. Nem volt gyakorlatom az ilyesmi-ben (bár két évig hallgattam szociológiát, de aztán azt – burzsoá tudományként – megszüntették), és attól tartok, hogy a formális kérdésekkel elijesztettem a megkérdezettek egy részét. Min-

denkinek felajánlottam, hogy szívesen felhívom telefonon és beszélgethetünk, de ezt csak négyen választották. Velük aztán nagyon kellemes és hasznos beszélgetéseket folytattam (áldassék a Skype!); azt sem bánták, hogy magnóra veszem. Többeket többször is felhívtam, ha kiderült, hogy valami hiányzik a történetből.

A négy budapesti osztálytárssal 2009 őszén, illetve 2010 telén-tavaszan találkoztam, és egy-két óras interjúban meséltettem el velük élettörténetüket. Velük nem volt semmi probléma; persze, ezúttal nem volt formális kérdés-felelet játék. Úgy tűnt, hogy mindenki szívesen beszél múltból és jelenről, és nem vettem észre, hogy valami fontosat elhallgattak volna. Persze a beszélgetések kicsit mások voltak, mint a szokásos „életinterjú” (egy párat ebből a műfajból is csináltam azelőtt az Oral History Archivumnak), mert sokszor előfordult, hogy többé-kevésbé azonos vagy hasonló élményekről esett szó, „mint emlékszel...” bevezetéssel. Hiszen mindannyian együtt indultunk, aztán egyetemre jártunk, ahol szintén előfordultak találkozások; többen hosszabb-rövidebb ideig ugyanabban a Magyar Néphadseregben voltunk katonák és így tovább. Vagyis az összes interjú – mint a továbbiakban is minden – sokkal szubjektívebb és esetlegesebb, mint egy szociológiai esettanulmányban illenék. Előny is, hátrány is, gondolnám.

Találgatni is nehéz, hogy mi lehet a különbség a beszélgetésre vállalkozók és az azt elutasítók között. Nyilván sok személyes és egyedi ok is közrejátszott. Azt a budapesti öregfiút, aki nem óhajtott itt szerepelni, gyerekei, keresztény házastárssal, kérték, hogy nem akarnak egy ilyen zsidó történetbe belekerülni. Egy dolog azonban feltűnő: az egykori 191. Toldi Miklós cserkészcsapat (melyről lentebb bővebben) Héja őrsének tagjai voltak leginkább készek múltból-jelenről beszélgetni. Ők nem vágta el sem köldök-, sem lavinazsinórt egymással és fiatakorukkal, és lelkükben megmaradtak pesti zsidófiúknak, ha közben izraeli vagy amerikai bácsik lettek is.

A könnyebb olvashatóság kedvéért a fiúkat keresztnevükön fogom említeni, miután először bemutatom őket teljes névvel. Láthatólag a Tamás név nagyon népszerű volt a mi évfolyamunkban – négy is van belőle a megkérdezettek között –, ezért kettőt az iskolai (illetve cserkész) becenevén fogom nevezni.

A nyolc interjút kiegészítettem – a magam történetén kívül – még hárommal: Román András és Alánt Oszkár özvegyével (ez utóbbival rövidebben), valamint a néhány éve meghalt Horn

Emil öccsével beszélgettem a három öregdiákról, akivel személyesen már nem beszélhettem. Így jött össze tizenkét családtörténet. A továbbiakban erről az egy tucat családról írok, és ha nem kifejezetten az egész osztályról szólok, akkor a „mindenki” alatt ez a csoport értendő. Talán ide illik, hogy megjegyezzem, hogy – elkerülhetetlenül – rólam és családomról több szó lesz, mint másokról, mert erről többet (főleg több anekdotát) tudok. De az én történetem nem nagyon különbözik a többiekétől, legfeljebb annyiban, hogy felnőttkorom jórészt külföldön töltöttem, míg családom nagyobb része Budapesten él – és immár jó húsz esztendeje magam is. Vagyis részben a budapestiekhez, részben az emigránsokhoz hasonló életem volt.

Tizenkét család – tizenkét fejezet

Az első fejezetben megkísérlem bemutatni a tizenkét osztálytársat, akivel (vagy akiről) beszéltem, és röviden, amennyire megismertem, a családjaink történetét. A további fejezetek részben a kronológiát követik, részben egy-egy olyan témáról szólnak, ami életünket jellemezte. Kezdem a szülőkkel (vagy, ahol tudok, régebbiről), folytatom gyerekkorunkkal, a vészkorszakkal és a felnőtt évekkkel. Mivel a társaság egy része elhagyta Magyarországot, a kivándorlás vagy menekülés külön fejezetet érdemel. A kilencedik fejezet az osztálytársak érettségi utáni, meglehetősen laza kapcsolatairól szól. Mielőtt bemutatnám – amennyire tudom – a következő generációt, röviden megírom, amit a testvérekről és az élettársakról hallottam. Hogy a befejezés előtt külön fejezetet szentelek a zsidók és nem zsidók problémájának, aligha igényel megokolást. Előre is elnézést kérek, hogy ebből adódóan az ismétlések helyenként nem lesznek elkerülhetők.

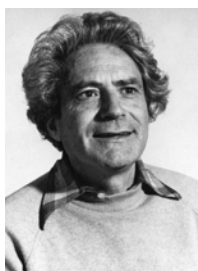
Igyekeztem annyi fényképet – főleg a régi időről – begyűjteni, amennyit csak tudtam. Volt, akinek szépen rendezett albuma volt, másoknak csak dobozba dobált gyűjteménye. Tengerentúlról kaptam digitalizált másolatokat, jobb vagy gyengébb minőségben – ami volt. A képek kvalitása nagyon változó, főleg a régiak gyakran csak sejtetni engedik a figurákat, de az is több a semminél. Egy pár friss fotót is felvettem, osztálytalálkozókról, családi eseményekről. Apám sikeres amatőr fényképész volt (nyert is valami díjat), és sok régi képe megmaradt, úgyhogy itt is több a Bak-családi kép, mint amennyi illenék.

Mielőtt mindebbe belekezdenék, hadd köszönjem meg beszélgetőpartnereim szívességét és tü-

relmét, és barátaimnak és családtagjaimnak, különösen Boga unokámnak a sok segítséget, javaslatot, kérdést, amivel megpróbálták javítani próbálkozásaimat. Természetesen minden hibáért, pontatlanságért engem terhel a felelősség. Nagyon régen nem írtam hosszabb szöveget magyarul (ezt a műalkotást is előbb angolul írtam), ezért elnézést kérek a nem éppen irodalmi színvonalú prózáért.

I.

TIZENKÉTSZER KÉT-HÁROM NEMZEDÉK

ANDRÁS (Román, sz. Rechnitz) családja a mai Burgenlandból származik. A családi legenda úgy tartja, hogy a Balaton melletti Révfülöp egy bizonyos Rechnitz Fülöpről kapta a nevét. András nagyapja gyapjú-nagykereskedő volt Pápán, de „nagy bohém-

ként” sokat utazott; Andrásnak valamikor megmutatták nagyapja kedvenc brnói szállodáját. Később Pestre költözött, hogy a fiát jó iskolákba járassa; az művészettörténész szeretett volna lenni, de végül a családi vállalkozást folytatta. Egy zalaegerszegi orvos lányát vette feleségül.

András érzékeny gyerek volt, a szülők a közeli rokonság miatt (nagyanyáik testvérek voltak) aggódtak egészségéért. Szép, nagy lakásban nőtt fel az Aulich utcában; nem volt cserkész (mint a többiek közül sokan), de apjával nagyokat sétált az Andrásy úton a Ligetbe. Magánúton végezte az elemi, aztán nyolc évig járt a BDG-be. 1944-ben hamis papírokkal bujkált édesanyjával együtt. Apját elvitték munkaszolgálatba; Pózsony mellett, úton Németország felé az erőltetett menettől kimerült, és egy keretlegény agyonlőtte. András, aki gyerekkora óta érdeklődött az építészet iránt – még írni se tudott, mikor lerajzolta a lakásuk alaprajzát –, a Műegyetemen szerzett diplomát, majd különböző állásokban töltött néhány év után 1961-től haláláig a műemlékvédelemben dolgozott.

Évtizedeken keresztül kiemelkedő szerepet játszott a magyar műemlékvédelem nemzetközi kapcsolataiban. Az ICOMOS [International Council on Monuments and Sites] egyik alapító tagjaként az ő nevéhez fűződik az ICOMOS egri székhelyű Történeti Városok és Falvak Nemzetközi Bizottságának létrehozása és az 1987-es *Történeti városok rehabilitációjának nemzetközi kartája* című nemzetközi dokumentum elkészítése. Elévülhe-

tetlen érdemeket szerzett az első magyar helyszínek kiválasztásában és a Világörökségi Listára való felkerülésében. Többek között Hollókő Ófalu megmentésének, restaurálásának és megőrzésének volt motorja évtizedeken keresztül. Műemlékvédők nemzedékeit tanította-nevelte a Budapesti Műszaki Egyetemen és az utóbbi években Kolozsvárott, a műemlékvédelmi szakmérnöki képzés keretében is. Legismertebb írása a *487 bekezdés és 617 kép a műemlékvédelemről* (2004). 2005-ben, hosszú betegség után halt meg; az Aulich utcai házon márványtábla őrzi emlékét.

Életéről, munkásságáról nagyrészt özvegyével, Szekeres Varsa Verával készített interjúmból és több, nyilvánosan hozzáférhető weboldalról – onnan a hivatalosan hangzó idézetek – tudok.

BUSI (Bosnyák Tamás) úgy tudja, hogy a család Lengyelországból származik, de a szülők mindketten budapestiek voltak. Anyai nagyanyja libás kofa volt az óbudai piacon, apja érettségi után egy ideig bázongorista volt Szerbiában, de aztán hazajött és (alighanem egy előre tervezett házassággal) megnősült. Nagymama testvére az ismert Lipót illetve Szt. István körúti Pick Csemege bolt tulajdonosa volt; Busi apját ott alkalmazta, édesanyja pedig a cég könyvelője volt. Lajos bácsi, aki a bolt mögött lakott, és onnan tartotta szemmel az üzletet, Busi gyerekkorában már nem sokat volt a pult mögött; kora délután taxi jött érte, hogy a kaszinóba vigye, de figyelte, hogy az alkalmazottak pontosan érnek-e vissza az ebédszünetből.

Busi a Sziget (ma Radnóti Miklós) utcai elemibe járt, az osztály egyik felével együtt. Kényelmes lakásban laktak a nagymamával, aki korán megözvegyült (asztalos férje fiatalon halt meg), de nem volt külön gyerekszoba. Busi Toldi-cserkész lett, annak a Héja őrsnek a tagja, amelyikben számos más osztálytárs is ott volt. Nyolc évet húzott le a BDG-ben; 1944-ben először ún. csillagos házban (sárga csillaggal jelölt „zsidó házban”), aztán egy spanyol védettség alatt állóban, végül a gettóban élte túl a vészorszakot. Édesanyját a nyilasok agyonlőtték. Apját munkaszolgálatba vitték, ahonnan '45 tavaszán csontig lefogyva került haza; évekig betegeskedett, és három év múlva meghalt. Lajos bácsi halála után még megörökölte a boltot, egy társat vett maga mellé, de aztán az üzletet államosították.

A társ időben Németországba ment, de Businak kifizette az apjának járó részt.

Apja ismeretsége révén Busi munkát kapott az Újpesti Gyapjűszövő gyárban, mellette textiltechnikát kezdett tanulni (Hegivel és rövid ideig Dinivel együtt). A katonai szolgálatot elkerülendő beiratkozott a bölcsészkarra (matematikára), majd a Műegyetemre, de végül a 70-es években, a Közgáz esti egyetemén szerzett diplomát. 43 évig, egyre magasabb pozíciókban volt ugyanannak a Gyapjűszövőnek a munkatársa, végül – mikor nem volt hajlandó az igazgató helyett megírni egy szakdolgozatot, és erre az lemondott – mint az egyetlen diplomás közzgazda a vállalatnál, igazgatóként. Számos új gyárat nyitott, sokat utazott a cég dolgaiban Amerikától Kínáig.

DINI (Dan Danieli, sz. Faludi Dénes) szülei Szombathelyről költöztek Pestre. Apja jogot végzett, édesanyja egy ecetgyáros és egy Krakóból származó asszony leánya volt. Nagyon elegáns hölgy volt; az unokák emlékeznek, hogy öregkorában a Vígszínháznak ajándékozta egykori bál gardróját, tucatszám kesztyűket, köntösöket stb. Dini apja az első világháborúból magasan kitüntetett tisztként szerelt le, majd Budapesten nyitott ügyvédi irodát. Szerencséjére a Tanácsköztársaság idején valaki igazolta, hogy „jó proletár”, de aztán az ellenforradalom győzelme után „jó antikommunista” igazolást is kapott. Számos nagyvállalat jogtanácsosa volt, Visegrádi utcai irodáján kívül még két helyen is praktizált.

Dini és húga tágas lakásban (a Körúthoz közel) nőtt fel, gyereklánnyal, német kisasszonnyal, kényelemben. Még kisgimnazista korában lett Toldi-cserkész, majd a Héják őrsvezetője. A vészorszakot Ocskay László százados védelme alatt élte túl; erről bővebben lejjebb. Érettségi után textiltechnikát kezdett tanulni, de 1948-ban, szerelmét követve, kalandos úton Ausztriába menekült, és onnan Izraelbe. Ott azonnal besorozták, és kilenc évet szolgált a légierő technikai részlegében. Századosként szerelt le, de még évekig a légierőnek dolgozott civilként Londonban, Párizsban és New Yorkban. Még egyenruhás korában feleségül vett egy lányt, akinek a szülei annak idején a még török Palesztinába vándoroltak be Oroszországból. Egy fiúk, egy lányuk és jelenleg öt unokájuk van.

Dini utóbb befejezte az egyetemet Izraelben, és később mesterdiplomát szerzett Kaliforniában. A repülőgépiparban maradt továbbra is, de emellett 1994-től részt vett a New York-i (Randolph Braham vezette), később a Los Angeles-i (Spielberg alapította) Holokauszt-kutatási Intézet munkájában, és évekig fáradozott – sikerrel – Ocskay László zsidómentő akcióinak magyarországi, izraeli és amerikai elismertetéséért. Számos előadást tartott és cikket publikált a zsidó munkaszolgálatról és a magyarországi zsidóüldözés egyéb kérdéseiről.

EMIL (Horn) a Felvidéken született, ahol mérnök édesapja megörökölte a nagypapa birtokát, ezért visszatért berlini állásából, és feleségül vett egy nála sokkal fiatalabb lányt a közeli Zólyom (Zvolen) egyik kereskedőcsaládjából. Két fiú

született; az apa fiatalon meghalt, az anya pedig bérbe adta a birtokot, és az apró gyerekekkel Budapestre költözött. Csehszlovák állampolgárok lévén egy ideig csak ideiglenesen lakhattak ott, és csak a bécsi döntés után – amikor szülőhelyük visszakerült Magyarországhoz – vált helyzetük véglegessé. (A Felvidék „visszatérését” sok pesti zsidó család üdvözölte, mert rokonaik ott éltek.) A birtokot eladták, és Pesten vettek egy házat, aminek a bérbeadása elegendő volt a szerény megélhetéshez. A Horn család csillagos házában élte túl a vészorszakot, és nem egyszer vitték őket különböző gyűjtőhelyekre, ahonnan hazugsággal (korukat letagadva) vagy pénzzel sikerült kiszabadulniuk. Egyszer Emil megtetszett egy – nyilván meleg – német katonatisztnek, aki magával akarta őt vinni, de édesanyjának sikerült lebeszélnie erről.

Emil félúton kimaradt a BDG-ből, mert az egyik rajztanár megbuktatta, valószínűleg, mert nem kapta meg az elvárt „ajándékot”. (Ez, sajnos, nem volt ritka az egyébként jó nevű gimnáziumban. Öccse, Miklós tanult a példából, és leszállította a bort és a süteményt – le is érettségizett.) Emil ekkor kitanulta a finommechanikai szakmát, és nagyra becsült munkatársa volt olyan fontos kutatóhelyeknek, mint a KFKI. Emellett azonban a dolgozók iskolájában megszerezte az érettségit, és – hatszori, „osztályidegenségre” hivatkozó vizsautasítás után – felvették az ELTE Bölcsészkarra, ahol történész-muzeológus diplomát szerzett. A híres szocialista Vándor-kórusban megismerkedett egy Auschwitzot túlélő lánnyal, fiuk

született, de az asszony korán meghalt. Halála után az ágy fiókjában több száz száraz kenyérdarabot találtak – a haláltábori éhezés emlékét. Későbbi életében Emil egy nagy szerelmével élt együtt, nem könnyű kapcsolatban.

A forradalom bukása után, amikor testvérét bebörtönözték, Emilt kirúgták az állásából, de hamarosan iskolai munkát kapott, aztán pedig a Legújabbkori Történeti (illetve Munkásmozgalmi) Múzeumba került. Ennek, illetve a Budapest Történeti Múzeumnak dolgozva rendezte meg az első holokauszt- emlékkiállítást Budapesten és az auschwitzi „magyar barakkban”. A Sztálinról és „legjobb magyar tanítványáról”, Rákosi Mátyásról rendezett kiállítása óriási siker volt. 1997-es kényszernyugdíjazása után sokáig betegeskedett; 2001-ben halt meg.

Emil életéről öccsével beszélgethettem, de az 1980–90-es években – mint történész kollégámmal – sokszor találkoztunk is.

GÁBOR (Sebő) apja banktisztviselő volt, anyja osztrák gyáros családból származott. Egy távoli rokona, Sonnenthal Adolf valamikor a bécsi Hoftheaterrel New Yorkban vendégszerepelt. Gábor és öt évvel fiatalabb húga szép lakásban, a Váci úton lakott, közel a Sziget utcai elemihez, ahová mindketten jártak. Gábor nyolc évig volt a BDG diákja, és a Toldi cserkészcsapat Héja őrséhez tartozott.

1944-ben apját, nem először, behívták munkaszolgálatra. Októberben egyszer még meglátogatta őket, aztán nyoma veszett. Halálhírét sohasem erősítették meg. A család egy ideig csillagos házában lakott, október 15. után hamis papírokkal bujkáltak. Gábor anyját a házmester bűjtatta, a fiatalok pedig a Collegium Americanumban érték meg a felszabadulást. A lakást bombatalálat érte; a család Budán talált egy elhagyott lakást, oda költöztek.

Gábor a Műegyetemen végzett villamosmérnökként, és különböző cégeknél (Brown Boveri, Siemens) dolgozott, de nem szerette a kommunista rendszer hazugságait és atrocitásait. Leendő felségével, egy varrónővel 1956 novemberében Ausztriába szökött. Először Angliába akart továbbmenni, de egy nagynénje lebeszélte: Anglia akkor még nem igazán lábalt ki a háború pusztításából, így nem látszott valószínűnek, hogy könnyen találnának állást. Feliratkozott a kanadaiaknál, és átkeltek az óceánon azzal, hogy Alber-

tába mennek. Gábor azonban rögtön Halifaxban, ahol kikötöttek, érdeklődött állás után (magánúton tanult valamennyit angolul), és mind ő, mind a felsége kapott is munkát. Három gyerekük ott született.

1970-ben MA diplomát szerzett, hogy a massachusettsi New England Electricnél dolgozhasson; onnan ment nyugdíjba 1993-ban. Közben matematikát is tanított Boston egyik legjobb iskolájában. Házassága tönkrement. Első felesége öngyilkos lett. A másodikról nem szeret beszélni. Most már évtizedek óta egy barátnőjével él, aki szociális munkás és amatőr csellista. Nyugdíjas életéről ezt írta: „Most naponta két órát töltök egy tornaklubban, kemény munkával. Kaktuszokat nevelék melegház nélkül, és bélyegeket gyűjtök, amelyek kaktuszokat vagy más pozzgás növényeket ábrázolnak. Opera és ballett dvd-eket játszom, és minden évben egy hetet a délnyugati USA nemzeti parkjaiban kirándulok a sivatagban. Computer programokat írok, és szeretek komplex rejtvenyeket megoldani.” Úgy tudom, hogy ahogy az évek múlnak, a sivatagi kirándulások egyre ritkábbak...

GYURI (Wollitzer György) egy BDG diák fia. Apja a Kerekon végzett, aztán Tirolba ment textilmérnökséget tanulni (akkoriban csak ott volt ilyen szak), de közbejött a világháború, és elvitték az olasz frontra. Később nem folytatta az egyetemet, mert nem volt rá szüksége: egy svájci fonalgyár budapesti ügynöke lett. (Apja is textiles volt.) Kora miatt kimaradt a munkaszolgálatból – 1944-ig. A csillagos házból vitték el, Buchenwaldba került. Egyszer lassan állt fel az ebédnél, és egy SS katona lelőtte.

Wollitzerék a Belvárosban laktak, Gyuri a Szent István téri elemibe járt, de apja kívánságára aztán a BDG-be iratkozott. Ő is Toldi-cserkész volt, de a másik, a Fecske őrs tagja, amely szintén többnyire osztálytársakból állt. 1944-ben egy zsúfolt csillagos házba kellett költözniük, de szerencsére egy osztálytársunk apja áthívta őket tágasabb lakásába. Decemberben Gyuri anyját és öccsét bevitték a gettóba, utóbb Gyurit magát is, de hosszú ideig nem tudtak egymásról. Jól jött a cserkészeknél tanult elsősegély: a gettó kórházában dolgozhatott. Felszabadulás után anyja a férje munkáját kezdte folytatni, de hamarosan megismerkedett egy holokausztot túlélő özvegyemberrel, és úgy döntöttek, hogy kivándorolnak.

Gyuri nagybátyja (aki a háború alatt Budapesten bujkált) Amszterdamban élt, hozzá mentek. Öccse Pesten maradt. Gyuri Hollandiában vegyészhallgatóként kezdte el az egyetemet, de 1948-ban lejárt az útlevele, és hazajött. Itt csak évekkel később jutott vissza az egyetemre (erről bővebben lejjebb), közben lehúzott három évet a Magyar Néphadseregben. Anyja új férjével Izraelbe emigrált, ahol boltot nyitott. Gyuri 1957-ben diplomázott, egy építésmérnököt vett el feleségül. Gyermekük súlyos agykárosodással született, állandó gondozásra szorul. Igyekeztek, ahogy mondták, „normális életet élni”. Nem lehetett könnyű.

Mind Gyuri, mind Anca, a felesége többé-kevésbé ugyanott dolgozott, amióta végzett az egyetemen. „Szokásos mérnökelet”, mondta Gyuri. 1957–58 között a Tungsramnál volt állásban; 1958-tól a Híradástechnikai Ipari Kutató Intézetben (HIKI) egy speciális (hibrid) integrált áramköri technológia fejlesztésével foglalkozott. Később a kutatás-fejlesztés-kísérleti gyártás irányítása lett a feladata. 1974-től az intézet tudományos igazgatóhelyettese volt. Egy fúzió következtében 1979-től nyugdíjazásáig változatlan feladattal a Mikroelektronikai Vállalatnál (MEV) volt fejlesztési igazgató. Nyugdíjasként 1988 és 1991 között az OMF B munkájában, ezt követően öt éven át a Műegyetem egy teamjében vett részt.

HEGI (Hegedűs Tamás) az egyetlen közülünk, aki emlékszik egy kaftános nagyapára, aki nyilván az 1880-as pogromok idején jött Magyarországra Galíciából, sok más keleti zsidóval együtt. Hegi apja már Budapesten született, részt vett a világháborúban, kitüntetéssel szerelt le. A Belvárosban volt elegáns méteráru-üzlete. A zsidótörvények tönkretették a boltot, mivel társa is zsidó volt. A család szűkösen élt, Heginek kellett pénzt keresnie, amint tudott. A papa viszonylag fiatalon, az 1950-es években halt meg.

Hegi Toldi-cserkész volt, a Sziget utcai elemibe járt, aztán nyolc évet töltött a BDG-ben. Az üldöztetés idején egy ideig csillagos házban, aztán több más helyen is laktak, de részletekre nem emlékszik. Érettségi után úgy döntött, hogy a textíliák gyártását, nem pedig az eladását tanulja meg; beiratkozott ugyanabba a technikumba, ahová Dini és Busi is járt, majd állást kapott a híres Goldberger gyárban. Közben, ismeretlen ok-

ból, elkezdett spanyolul tanulni, mintha előre érezte volna, hogy ez évekkel később még jól fog jönni.

Hegi felesége még a Zsidó Gimnáziumot sem tudta befejezni, mert gyártulajdonos „osztályidegen” apjával együtt kitelepítették. Noha Heginek jó állása volt, elhatározták, hogy amint lehetőség adódik, elmennek Magyarországról. 1956 novemberében adódott is erre alkalom, és ők Ausztriába, majd Németországba „disszidáltak”. Hegi azonnal kapott állást, évekig éltek Németországban, a gyerekek ott születtek. De Hegi világot akart látni, és elvállalta az IG Farben dél-amerikai képviselőt, ami technikai és kereskedelmi feladatokkal járt. Tizenkét évig Buenos Airesben laktak, a gyerekek ott jártak iskolába. Alkalma volt beutazni az egész földrészt. Mikor Chilében Allende került hatalomra, Hegi attól tartott, hogy a „szocializmus” utoléri Dél-Amerikában is, abból pedig elege volt. Kérte áthelyezését, és 1973-tól nyugdíjazásáig Barcelonában képviselte a céget. Azóta is ott él.

JÁNOS (Korda) egy építőmérnök-dinasztia sarja. Már nagyapja is a pesti Műegyetemen végzett, vasúti mélyépítész mérnök volt. Egy földbirtokos lányát vette feleségül, három gyerekük született. János apja igazi Monarchia-béli életutat járt be: Pozsonyban

született, Zágrábban járt iskolába, Pesten diplomázott. A nagyapát megbízták a MÁV erdélyi vonalai hídjainak stb. felügyeletével, „a legszebb feladattal, amit egy építőmérnök kaphat” (így János); Trianon után a román vasutak (CFR) is átvették; Klein főmérnök úr Kolozsvár úri társaságának megbecsült tagjaként élt. János még emlékszik rá, hogy saját szmokingja volt. De 1944-ben a magyar csendőrök betarolták a gettóba, onnan Auschwitzba került, ahol meggyilkolták.

János apja, szintén mélyépítész, először vállalatot alapított, de egy hibás kalkuláció miatt tönkrement. Csak a '30-as évek közepére sikerült újra talpra állnia, de akkor jól menő cége volt, saját autóval, sofőrrel, ami akkor még nagy ritkaságnak számított. Kordáék korán kikeresztelkedtek; János a háború végéig a párhuzamos osztályba járt. Mégis, 1944-ben nekik is bujkálni kellett. A két fiú egy ideig külön, a szülők másutt, vidéken, barátoknál „dekkoltak”. Útban feléjük János látta a bajai Duna-híd bombázását: a leendő hídmérnök nem felejt el a kollégák munkájának pusztulását. Felszabadulás után ennivalóval tele hátizsákokkal érkeztek Budapestre. Apját meg-

bízták a felrobbantott budapesti hidak kiemelésével. (Erről bővebben később.)

Nem volt kétséges, hogy János is mérnök lesz. A BME-n végzett, hat évig ott is maradt tanárségédként, de végül apja rábeszélte, hogy „igazi dolgokat kell csinálni”. Egy ideig hidépítőként dolgozott, már ott is bevezetett új módszereket, aztán 1968-ig az Iparterv tartószerkezeti szakosztályának vezetője volt. 1965-ben ő kapta Magyarországon a legnagyobb „újtási díjat” egy új műszaki megoldásért. (Eredetileg még több járt volna, de kollégái lebeszéltek, mert azt úgyse tudták volna kifizetni...) Ezután húsz évig az Általános Épülettervező Vállalatnál volt osztályvezető, majd vállalati főstatikus, egy 100 fős statikai osztály vezetője. 1997-ben az általa szervezett Magyar Mérnöki Kamara alelnökévé választották. Rendszeresen tanított a Műegyetemen. 2007-ben a Magyar Köztársasági Érdemrend Lovagkeresztjével tüntették ki.

Felesége reumatológus volt, három lánya van.

OSZI (Alánt, sz. Altmann Oszkár) nem járt velünk végig a BDG-ba (az újpesti Könyves Kálmán Gimnáziumból jött át), de jól emlékszünk rá. Néhány osztálytársunkkal együtt járt az orvosi egyetemre is. Ő több szempontból is kivétel: valójában újpesti fiú volt,

a Lipótvárosba csak felnőtt korában „vándorolt be”, és félzsidó volt. Apja német faszobrász (Görlitzben született), nemzetközileg ismert mester volt, anyja újpesti zsidólány. A vészorszakot saját újpesti házukban éltek át. Senki sem jelentette fel a családot, amely egy darabig mint „árja párja” amúgy is mentes volt a zsidóellenes megkülönböztetésektől. Későbbi feleségét, szintén újpesti lányt, egy rendőrtiszt szabadította ki családjával együtt huszárcsinnel a csendőrök kezéből, és bújtatta a lakásán.

Érettségi után rögtön az orvosi egyetemre ment, de emellett érdeklődésből bejárt a jogi karra is. (Akkoriban ugyanannak az egyetemnek voltunk a diákjai, és minden karon hallgathattunk órákat.) Eleinte a cukorbetegséggel foglalkozott, több kollégájával együtt könyvet írt a diabetes mellitusról. Karrierjét Újpesten kezdte, de hamarost meghívták az egyetem sebészeti klinikájára, ott dolgozott, amíg fiatalon, 1987-ben a műtőasztal mellett el nem vitte egy agyér-katasztrófa. Nagyon megbecsült, páciensei és kollégái által szeretett orvos volt.

Szép, ötszobás lakásban éltek a Lipótvárosban, korán volt autója, Nógrádban nyaralója. Saját lányuk mellett ő és felesége nevelte fel Oszi testvérének a fiát is.

TAMÁS (Baróth) egy sikeres budapesti ügyvéd fia. Édesapja Nagybányán (Baia Mare) született (a nagypapa ott volt könyvkötő), ott is járt gimnáziumba, majd Kolozsvárott végzett jogot. Budapesten egy jó nevű ügyvédi iroda tagja lett; számos nagy céget képviseltek, és – noha a zsidótörvények ártottak a praxisuknak – 1944-ig nem volt komoly problémájuk. Negyvennégy májusában Dr. Baróth Marcellt 300 ügyvédtársával együtt behívták a budapesti Rabbiképzőbe, ahonnan Kistarcsára, majd Auschwitzba vitték. Ott ölték meg. Tamás anyja Kassa környékéről származott; vállalkozó kedvű édesapja az 1880-as években egy ideig Amerikában élt, aztán hazajött, és vett egy kis földet.

Baróthék a Belvárosban laktak, évekig az Szemere utcai elemi iskolánkkal szemben (ahová az osztály másik fele járt), nagypolgári lakásban. Tamás ablaka alatt vonult el Gömbös Gyula temetési menete és az 1938-as Eucharisztikus Világkongresszus körmenete. Később kisebb lakásba kellett költözniük, de továbbra is volt szakácsnő, szobalány; ez az épület 1944-ben csillagos ház lett. Később beköltöztek egy svéd védett házba, és végül a gettóban érték meg a felszabadulást. Részletekre Tamás nem emlékszik.

Tamás korán lett Toldi-cserkész, sőt farkaskölyök, egy nagybátyja mutatta be a csapatnak. Később ő is a Héja őrs tagja lett. Nem fejezte be a gimnáziumot, a hetedik osztály közepén átment Jaschik Álmos híres rajziskolájába. 1947-ben, mikor anyja amerikai állampolgárságot kapott (erről lentebb bővebben), New Yorkba került, ahol 1953-ban, a Pratt Institute for Design tervezőiskolában szerzett diplomát. Közben nagyrészt pincérkedéssel kereste kenyerét, ahogy az Amerikában szokás. A Catskill-hegyek üdülőiben jól megtanult jiddisül.

Behívták katonának, de halasztást kapott, majd önként jelentkezett tengerészti kiképzésre. Négy évet szolgált a US Ticonderooga repülőgépanyahajón, bejárta világot, de ahogy elmondta: „senkire sem lőttünk, és senki sem lőtt ránk.” Hadnagyként szerelt le. Először Chicagóban kapott állást egy tervezőirodában, ahol megismerkedett a repülőgépiparral – és a feleségével, egy

német bevándorlóval. Azután húsz esztendeig Oklahoma államban dolgozott, a két gyerek ott nőtt fel. Miután a kisgépes repülőgépipar hanyatlóban volt, a Boeing céghez ment át, onnan is ment nyugdíjba mint a pennsylvaniai helikopterrészleg technikai igazgatója.

TOMI (Vidor Tamás) édesapja orvos volt, Esztergomban született, egy kocsmáros fiaként. Anyja a Felvidékről származott, vasgár-tulajdonos nagypjának halála után jött fel Pestre. Dr. Vidor a városmajori szívklubján volt sebész. 1944 végén a gettókorház vezetője lett, majd a háború után a Nyíró Gyula Kórház igazgatója. A család a Körúton, a rendelőknek is szállást adó nagy lakásban lakott, de Tominak nem volt gyerekszobája, és német kisaszszonya sem. A háborúban az épületet bombatalát érte, a helyreállításért fel kellett áldozniuk a lakás felét.

Tomi a másik zsidó cserkészcsapat (a 311. Vörösmarty, melyről bővebben később) tagja és őrs-, majd rajparancsnoka volt. A csapat feloszlása (1949) után cserkészeit átvitte a Vörös Meteor természetjáró csoportjába, így évekig együtt maradhettek. A BDG-be a Szemere utcai elemiben töltött négy év után került, de egy másik korrupctanár, akinek nem vitt ajándékot, megbuktatta, így a Zsidó Gimnáziumban végzett. A felszabadulás után egy évig vidéken járt iskolába, és élvezte, hogy – bár nem volt különösen jó tanuló – fővárosi háttérével félszeműként a vakok között királykodhatott.

Érettségi után a Műegyetemen tanult, villamosmérnöki diplomát szerzett. Az első év kivételével végig a Budapesti Medicor Művekben dolgozott, az utolsó években a Fejlesztési, illetve Alkalmazástechnikai Osztály vezetőjeként. Így valószínűleg visszatért apja szakmájába, ha annak másik oldaláról is. Sokat utazott a cég megbízásából, ismertette, bevezette az orvosi műszereket. 1954–1958 között a Marxizmus-Leninizmus Esti Egyetemre járt; 1958–61-ig egy atomfizikai szakmérnöki tanfolyamot végzett. 1962-után néhány évig aspiráns volt. 1990-ben röntgenberendezések fejlesztésére saját céget alapított, de tizenöt év után feladta: az ilyen kisvállalatok többnyire nem bírták a versenyt a nagyokkal.

Tomi kommunista párttag volt a kezdetektől végig; 1956-ban éppen tartalékos tisztizolgálatosként tanúja volt fegyveres összecsapásoknak

is (erről később bővebben). A '80-as években helyi párttitkár is volt, neki kellett jóváhagynia munkatársai külföldi útjait. Úgy emlékszik, hogy egy kivétellel mindig aláírta azt is, hogy az illetőnek megvan a szükséges nyelvtudása. (Hogy ezt a párttitkár honnan tudhatja, azt ne kérdezzük.)

Felesége is villamosmérnök, egy lányuk van, aki egy orvoshoz ment feleségül.

AZ ÉN CSALÁDOM is a Felvidékről származik, de a 19. század közepén a Bak család már Budapesten lakott, ahol dédnagyapám hittantanár volt. Nagyapám intézőből a Mezőgazdasági Ipar Rt. felügyelőbizottsági tagságáig emelkedett. (A cég nevéből lett a mélyhűtött ételek neve mir-elit.) Anyám családja, a Rosenbergek valamikor nagybirtokosok (vagy nagybérlők) voltak Zemplénben, de elszegényedtek; nagymama egy vidéki zsidó tanítóhoz ment feleségül. Testvérei orvosok, nagykereskedők voltak.

Apám, BDG-diák, a Mintagimnáziumban érettségizett, mert a Berzsenyiből kicsapták, miután egy Ady verset szavalt az 1918-as forradalom idején. A magyar numerus clausus miatt Lipcsében járt egyetemre (aztán Budapesten doktorált); szociológus szeretett volna lenni, de a család rábeszélte, hogy vállaljon „rendes állást”, így egy textilgyár tisztviselője lett; gyerekkoromban ennek volt a cégvezetője. Csak egy-két könyvismertést publikált a *Századunkban*, de tartotta a barátságot Csécsy Imrével, Róheim Gézával stb. Baráti köréhez tartozott többek között Szerb Antal, a művészettörténész Péter András, a könyvkiadó Révai András. Anyám postáskisasszonynak tanult, de fiatalon feljött Pestre, verseket, novellákat írt, és újságíró is volt (*Az Újság, Népszava*). Az ő barátai közé tartozott József Attila, Tersánszky Józsi Jenő, Berda József, Fodor József (ők néha nálunk ebédeltek vagy vacsoráztak), és tagja volt a jórészt amatőr úriasszonyokból álló Magyar Írók Körének is.

Szép, három szoba hallos lakásban nőttem fel. A Phönix-házban laktunk (Hegiékkel szemben), erkélyes gyerekszobám volt, német kisasszony stb. De szobalány nem volt; a cselédszobában lakó házaspár takarított és talán néha főzött is. Amikor anyám újságnál volt, az ebédet kifőzdéből hozatták. Akkoriban apám is hazajött ebédre, és a házban működő boltban minden nap vett

néhány deka frissen pörkölt kávé a laboratóriumi eszközhöz hasonló kávéfőzőhöz. A Szemere utcába jártam elemibe, és nyolc évet „a Markóba” (BDG). Mint Tomi, én is Vörösmarty-cserkész voltam a háború végéig. 1945-ben léptem be a Kommunista Pártba, és öt évig főleg pártmunkával foglalkoztam, a végén a középiskolai diákok számára írt hetilap, a *Március Tizenötödike* társszerkesztőjeként.

Gyerekkoromban kultúrmérnök szerettem volna lenni (nagybátyám az volt), de matekból gyenge voltam, és a barátaim mind a bölcsészkarra mentek, úgyhogy én is oda iratkoztam be még a gimnázium utolsó évében, rendkívüli hallgatóként. Alig végeztem az egyetemen, mikor kizártak a kommunista ifjúsági mozgalomból, és behívtak katonának. Bő két évet szolgáltam a Magyar Néphadseregben, de ezzel „túléltem” a legsötétebb sztálinista éveket. Először csak általános iskolában taníthattam (nagyon élveztem), aztán a rövid életű Népművelési Gimnáziumba kerültem; annak megszűntével apám beszerzett a Belkereskedelmi Minisztérium Szakoktatási Osztályára, ahogy akkoriban mondtam: „tanárségédnek a Közérthez.”

A forradalom bukása után, második házasságom szétesésében, Ausztriába és onnan Németországba mentem. Göttingában doktoráltam középkori történelemből, Oxfordban voltam ösztöndíjas, aztán Marburgban tanársegéd. 1966-ban megakartam nézni az amerikai egyetemeket – meghívtam magam Newark, Delaware-be. Onnan két év után el kellett mennem (vízumom lejárt), és elvállaltam egy kétéves helyettesítést a kanadai Vancouverben. 25 évvel később onnan mentem nyugdíjba mint emeritus professzor.

Az 1989. június 16-i újratemetés estéjén megalakult az, amiből az 1956-os Intézet lett, mint az egykor (1958–63) Brüsszelben működő Nagy Imre Intézet (amelynek munkatársa voltam) utódja. Litván Gyuri barátom meghívott, hogy legyek tudományos tanácsadójuk, és lassanként hazaköltöztem. (Ezzel kapcsolatos munkáimért kaptam 2009-ben Nagy Imre Érdemrendet.) Pár évvel később megnyílt a lehetőség a Soros György alapította Közép-európai Egyetemen egy közép-kor-tudományi tanszék megszervezésére. Örömmel csatlakoztam, és tizenöt évvel később másodszer is emeritus lettem.

Négyszer voltam házas, három gyerekem, öt unokám és három dédunokám van.

II. ÚT A LIPÓTVÁROSI KÖZÉPOSZTÁLYBA

Mint láttuk, majdnem mindnyájan Budapesten születtünk, vagy korán kerültünk a fővárosba. A szülők nagy része is budapesti volt, ha nem is mind ott született. Legtöbben életünk nagy részét a budapesti V. (a háború után XIII.) kerületben éltük le; magam is, Kanadából visszatérve, pár sarokkal a Phönix-háztól vettem lakást, és Osi is, amikor választhatott, ide költözött.

Amennyit a nagyszülőkről vagy, igen ritkán, távolabbi felmenőkről hallottam: vidéken laktak, illetve volt, aki a Monarchia más országaiból jött Magyarországra. Mint ismeretes, a magyar zsidók nagy többsége a 18–19. században települt itt le, és csak igen kis része tartozott a korábbi zsidó közösségekhez. Budapest zsidósága – 1900 körül a főváros lakóinak csaknem negyede – az 1870-es években, a város villámgyors fellendülése idején lett budapesti. Az út a fővárosba – pontosabban a Lipótvárosba –, illetve a kereskedelemről az íróasztalokhoz és rendelőkhez a mi társaságunk „őstörténete”.

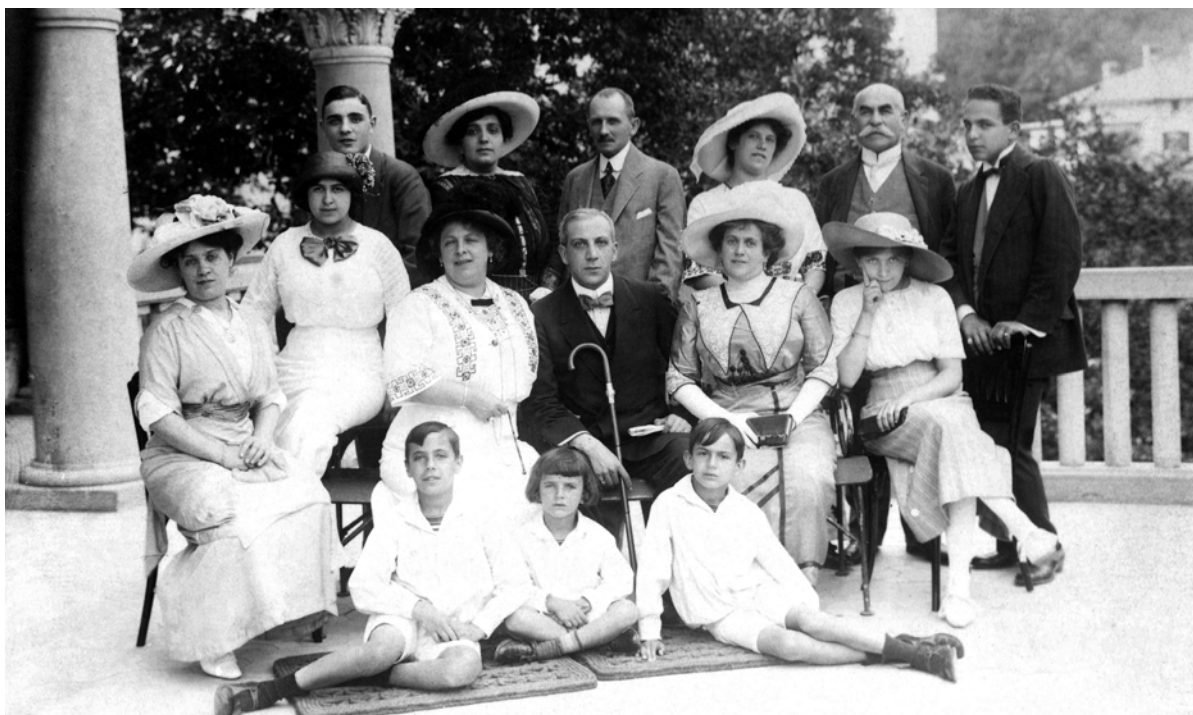
Tomí nagypapa Esztergomban élt, anyja a Felvidéken született. Tamás amerikás nagypapa szintén Kassa mellett lakott, de fiai az Alföldön nőttek fel; anyja Morvaországban született, de fiata-

lon Pestre jött. Emílt kisgyerek korában hozta az anyja az akkor már csehszlovák Felvidékről Budapestre. Dini szülei Szombathelyről költöztek Pestre, Tamás apja Nagybányán nőtt fel. Az én családom apai ágon szintén a mai Nyugat-Szlovákiában élt, ahová Morvaországból jöttek; a 18. század végén, egy koholt vád alapján néhány tagját kivégezték Szenicén (Senice), de a dédnagyszülők már budapestiek voltak. Anyám fiatalon jött a fővárosba Nagykállóból. És így tovább.

A mi családunk története jól illik abba a közismert folyamatba, amelyben a budapesti zsidóság ritka gyorsasággal emelkedett vidéki kereskedőből a nagyvárosi értelmiségi vagy tisztviselő középosztályba. A nagyapák jó része kis- vagy nagykereskedő volt, néhányan földbérlők. A nagyanyák gyakran gazdagabb családokból jöttek. Két gyáros lányáról is halottam, anyám nagyszülei, mint említettem, gazdag földbérlők voltak. Nagyanyám egyszer anyámmal meglátogatta egykori vizsolyi házukat (a város közepén, akkor már a takarékpénztár székhelyét), és a padláson megtalálták azt az elegáns női nyeret, amelyben a fiatal Rosenberg Fanny szokott volt kilovagolni.

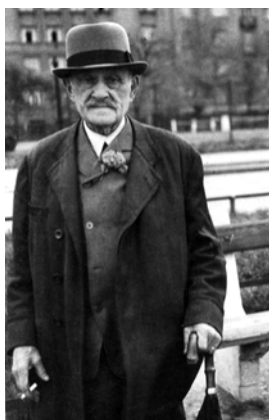
Míg a nagyszülők jelentős része a kereskedelemről élt, az apák fele, mint az osztály statisztikájából láthattuk, diplomás ember volt. A mi társaságunkból négynek az apja volt „kereskedő”: egy nagykereskedő, egy üzlettulajdonos, egy bolt-

A Bak család és barátai Abbáziában (Opatija) (1913 körül)

Tamás nagyanyja.
Herskovits Eszter (1914)

Hegi nagyapja.
Geiger Vilmos (1943)

Úgy tudom, hogy a család mérete, pontosabban annak csökkenése a városiasodás, illetve a modernizáció egyik mutatója. Amennyire tudom, a nagyszülők népes családokból származtak. András két nagyanyjának (akik testvérek voltak) tíz testvére volt, nagyapámnak hat nővére és egy öccse. A következő generációban is volt jó pár sokgyermekes család: Dini apjának hat, Tamásénak három (anyjának öt) és Tomi apjának is három testvére volt, anyám pedig hat élő testvér legfiatalabbika volt. Ha jól látom, a budapestiek

Édesanyámmal és nagyszüleimmel (1935 körül)

vezető és egy külföldi cég képviselője. Egy volt (félíg-meddig művész) mesterember. Egy híján mindnyájan érettségiztek (ketten a BDG-ben), és hétnek volt egyetemi végzettsége. A sor élén a jó nevű ügyvédek és a sebész főorvos állnak, ketten jól kereső mérnökök, ketten vezető tisztviselők voltak. A szülők testvérei, amennyire hallottam róluk, hasonló foglalkozásokban – jogászok, orvosok, állatorvosok, mérnökök – dolgoztak.

Anyáink közül egy sem járt egyetemre vagy főiskolára. Egy páran érettségiztek, de többnyire úrilányokhoz illő nevelésben részesültek: hímzés, zongora, német vagy francia nyelvtanulás. A háború előtt legtöbbször a háztartást vezették (egy volt emellett könyvelő, és anyám egy ideig újságíró), de utána, elsősorban az özvegyeknek, állás után kellett nézniük.

Dr. Baróth Marcell
(1940)

Gyuri édesapja mint tartalékos tiszt (1930-as évek)

Hegi édesapja
(1940 körül)

Gábor apja és a gyerekek (1934 körül)

kevesebben voltak, egy-két testvérük volt, néha még egy-két féltestvér egy másik házasságból. A mi nemzedékünkben a családméret tovább csökkent: hét fiúnak volt egy testvére (egynek sem több), és öten voltunk egykék. Gondolom, az 1929. év táján sem a gazdasági, sem a politikai kilátások nem bátorították szüleinket, hogy több gyermekük legyen.

A következő generációban kicsit változott a helyzet. Hármunknak van három, ugyanennyinek két, és csak háromnak egy gyereke. (Részben egészségi okok miatt is van kettőnek egykéje.) Tudok néhány osztálytársról, akinek több van, egynek öt is. Vajon optimistábbak voltunk-e 40–50 évvel ezelőtt a jövőt illetően, mint szüleink nyolcvannal? Talán. Mert hogy jobban ment volna nekünk fiatalkorunkban, mint nekik, azt nem mondhatnám.

A mi gyerekeink továbbra is ezt a „városi”, vagy „nyugati” szokást követték: amennyire tudom, legfeljebb három gyerekük van, a húsz szülőnek összesen harminc.

III.

KÉNYELMES GYEREKKOR

Bár elvileg a „gazdasági válság gyerekei” voltunk, nemigen éreztük annak hatását. A budapesti középosztály nyugalmas és kényelmes életét éltük a háború előtt. Csak János említette, hogy apja vállalkozása a válság elmúltáig nem tudott talpra állni, de a többi család életét a zsidóellenes törvények jobban érintették, mint bármi más.

Szinte mindnyájan tágas, négy-ötszobás „polgári” lakásban nőttünk fel, volt, aki a saját házában. Hármán előbb a Belvárosban (illetve az Ó-Lipótvárosban) laktak, de többségünk végig a Körúttól északra. Minden családban volt cseléd, néhányban szakácsnő és szobalány is. Kiskorunkban sokunknak volt dadája, és majdnem mindenkinek német kisasszonya is. Ezek jórészt osztrák lányok voltak, akik a kelengyjüket keresték meg a pesti állással. Volt, akit el kellett küldeni, mert nácinak bizonyult (pl. az én Grete Morellim), de sok családban megmaradtak 1939-ig, amikortól kezdve zsidók nem alkalmazhattak keresztényt. De akkorra már gimnazisták lettünk. Dini máig jóban van egykori Fräuleinjével. Láthatólag óvodába járni nem volt divat körünkben. Engem egyszer elvittek egybe, de egy kislány beleharapott a hátamba (!?), és soha többet nem akartam odamenni.

Nemigen emlékszünk részletekre gyerekkorunkból. Hegi pár szóban foglalta össze azokat

az éveket: „Volt, aki a Lukácsba járt, volt, aki a Palatinusra, volt, aki a Honvéd utcai jégpályára, volt, aki a Pozsonyi útra, volt, aki cserkész lett, volt, aki nem...”

Ideje bemutatnom a cserkészéletet. Osztálytársaim jó része vagy a 191. Toldi Miklós cserkészcsapat, vagy a 311. Vörösmarty Mihály csapat tagja volt. A Toldi 1922-ben, több korábbi csapat összevonásából alakult, és szinte kizárólag asszimilált zsidó fiúkból állt, a Vörösmarty pedig 1924-ben mint a Budai Izraelita Hitközség csapata (1945-ig a hitközség csapata maradt). 1939-ben mindkettőt (és még számos másikat), mint „zsidó csapatot” kizárták a Magyar Cserkészszövetségből. Egyenruhát nem hordhatunk, táborozási engedélyt nem volt könnyű szerezni. A toldistákat egy darabig a Magyar Vöröskereszt vállalta el ifjúsági szakosztályaként, végül az Eszperantó Szövetség volt elég bátor ahhoz, hogy fenntartó testületként legalizálja őket. A Vörösmarty a hitközség ifjúsági csoportjaként működött.

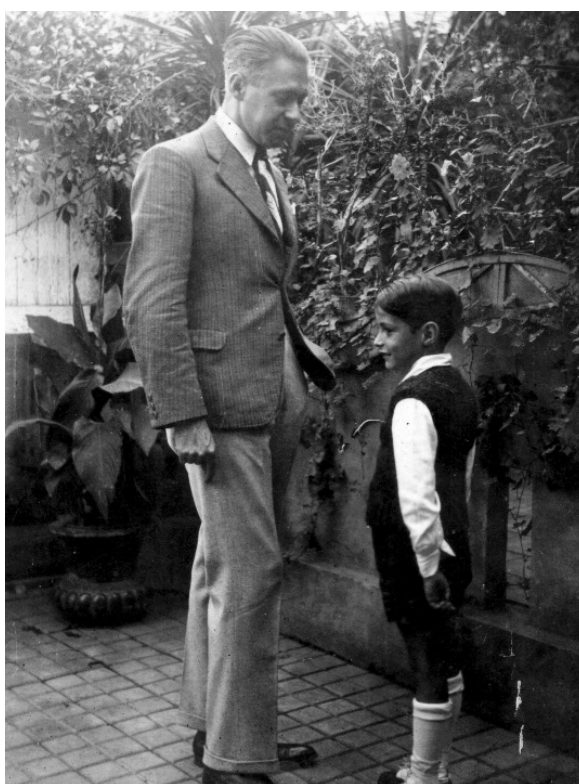
Legalább egy tucat osztálytársunk volt hosszabb-rövidebb ideig cserkész. Interjúalanyaim közül Dini, Gábor, Gyuri, Busi és Tamás toldista volt, Tomi meg én vörösmartyista. A Toldi-csapat Fecske és Héja őrsé csupa osztálytársból állt. A Héják valójában már korábban is barátok voltak, és mind a mai napig összetartanak. Szabadi-dőnk nagy részét a cserkészekkel töltöttük. Hente egy-kétszer bejártunk az otthonba, hétvégeken kirándultunk, nyáron és télen többhetes táborba mentünk. A szokásos cserkészügyességeken (térekpolvasás, csomókötés, elsősegély) túl nótaszövegeket írtunk, kabarékat, színielőadásokat tartottunk, olvasmányokat beszélünk meg. A Vörösmartyban az volt a szokás, hogy az évente megrendezett nagy számháborút valamilyen hadi eseményhez kapcsoltuk – emlékszem a königgräzi csatára és a trójai háborúra –, és persze hónapokig tanulmányoztuk a megfelelő történelmi hátteret. Én a Kőrösi Csoma rajban voltam; nagy érdeklődéssel olvastuk névadóink életrajzait, és a Zsigmond utcai (a zsinagóga melletti épület alagsorában levő) csapatotthon falára megfestettem Csománk zanglai kolostorbéli celláját (Baktay Ervin rajza alapján). Rajparancsnokunk, a híres Tamás galéria tulajdonosának a fia pszichológus volt, sokat beszélt nekünk a modern lélektanról. Mindezt nagyobb lelkesedéssel tanultuk, mint az elég unalmas gimnáziumi anyagot. És a cserkészbarátságok sokkal tartósabbnak bizonyultak, mint a pusztán iskolaiak.

Apám és én (1935 körül)

Busi anyjával és nagypajával (1943/1944)

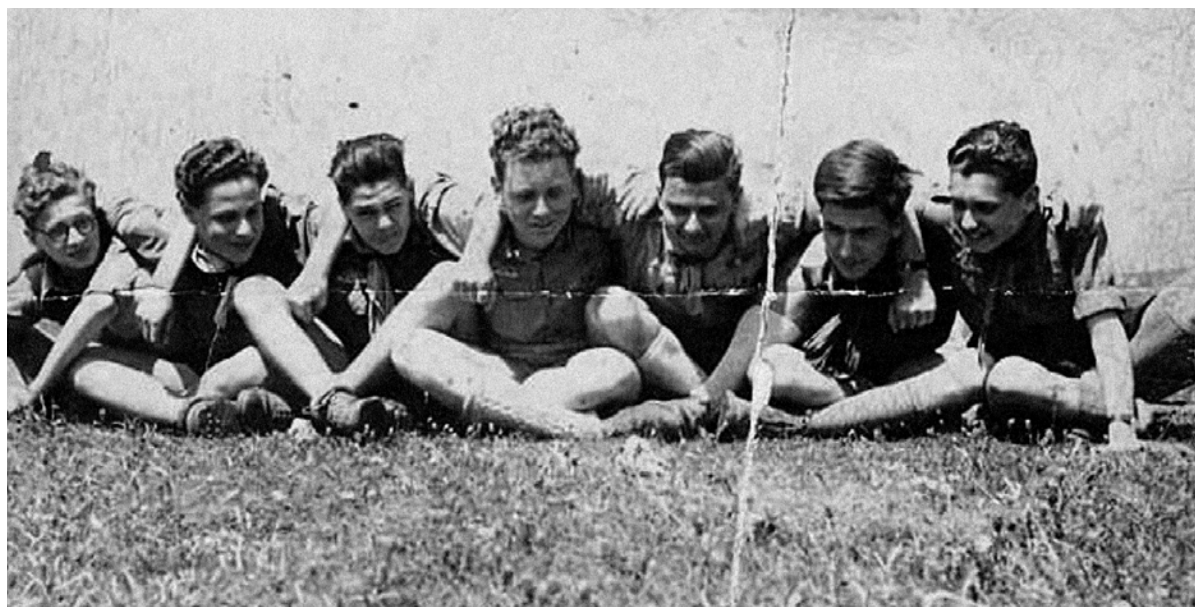
András és édesapja (1935)

Hegi és én (1939)

Hegi bérlete a Margitszigetre (1938)

A Héja ōrs (1945)

A nyári szünidőt mindnyájan hasonlóan töltöttük. Mielőtt cserkészek lettünk, a szülők privát táborokba küldtek a Balatonhoz vagy a budai hegyekbe. Dini emlékszik egy magániskolára a házukban, az szervezett tábort, és ő ott nyaralt a húgával és a szomszédjával, Schleiffer Pistivel (aki egy évvel alattunk járt, és később Eörsi István lett). Emilék, persze, a nyarat a felvidéki házban töltötték (azt nem adták ki), és mások is nyaraltak a határon túl, Erdélyben (valaki emlékezett Szovátára). Busi nemrég találta meg gyerekkori útlevelét, amiben csehszlovák pecsét volt; Karlsbadban vagy Marienbadban volt a szülőkkel. Én balatoni nyaralásokra emlékszem, a legrégebbre Vitéz néninél Siófokon, ahol sokan nyaraltak anyám ismerősei közül. Karinthyra és a fiúkra halványan emlékszem, azt hiszem, Ciniék, akik nálam nagyobbak voltak, elkergettek a labdapályáról. És anyám mesélte, hogy egyszer megjegyzést tettem: „milyen rondán eszik ez a Frici!” Az meg tele szájjal nevetve elfogadta a kritikát. Több mint egyszer voltunk Abbáziában (Opatija) is, mint annyian mások. Nekünk családi kapcsolatunk is volt, mert szüleim nagybátyja (házasság révén unokatestvérek voltak) a magyar Nyomdász Szakszervezet ottani üdülőjének (amiből a Quisisana Hotel lett) a főorvosa volt. Abbáziából – és első velencei látogatásomból – jöttünk haza a háború kitörésének napján.

A karácsonyi szünetben sokan jártunk síelni a Mátrába; a cserkészekkel inkább a közelebbi hegyekbe. Ezen a téren, azt hiszem, volt valahogy

Toldi cserkész tábor. Gyuri csajkával

különbség a síelők és a korcsolyázók között, de biztosan voltak, akik mindkét csoportba tartoztak.

A vidéken maradt családtagokkal, úgy látom, nem volt sok kapcsolata a budapestieknek. Tamásék rendszeresen jártak Kassára a nagymamához és az ottani rokonokhoz; Tomiék a felszabadulás után használták vidéki kapcsolataikat, hogy az éhező Budapestről elutazzanak. Mi voltunk néha a kállai nagymamánál és ottani nagynéniknél látogatóban. Igazi parasztházban laktak, az utca felőli fronton nagybátyám mérnöki irodája modern épület volt. Csak fényképről tudom, hogy egyszer, négyéves koromban érdeklődve bámultam unokatestvéremet, Ámos Imrét fametszetet készíteni a nagykállói ház kertjében. Apám fényképalbumaiból tudom, hogy nyaraltunk

Én Ámos Imrével a nagykállói udvaron

is a környéken, a nyíregyházi Sóstófürdőn. Tomi nemrégén megtudta, hogy apósától egy darab erdőt örökölt Szlovákiában; bérbe adták annyiraért, amennyi költség volt vele.

Mint fentebb írtam, csaknem az egész osztály a két elemi iskola egyikébe járt: vagy a Szemere, vagy a Sziget utcaiba. A Szemere elemi II/B-s osztályképén legalább tíz fiút ismerek fel, aki azután velünk járt a BDG zsidó osztályába. Eszerint sokan tíz-tizenkét esztendeig voltunk osztálytársak. Senkinek sem voltak jelentősebb emlékei az elemiből. Én nagyon szerettem második és harmadikos tanító nénimet, Málcsi nénit, és én is kedvence voltam. Egyszer ajándékképpen megmintáztam az iskolát plasztilinból, és tudom, hogy hosszú éveig a szekrényében őrizte. (Nagy öröömre szolgált, hogy mint diák-szövetségi funkcionárius el tudtam intézni, hogy nyugdíjazása előtt „Kiváló Tanító” kitüntetést kapjon.) Bartók bácsi (IV.) pedagógiai módszereiről nem lelkesedtem. Valami rendetlenségért büntetésből leküldött a pincébe (talán fáért). A pinceajtóban közölte, hogy odalent patkányok vannak és egyéb veszélyek. Mondtam: akkor nem megyek le. Erre, ha jól emlékszem, legyávázott. (Azóta, később, megbarátkoztam a patkányokkal.)

Lassan gyülekeztek a viharfelhők az idillikus táj fölött. Már az 1920-as években megtiltották a falusi szövetkezeteknek, hogy zsidóval kereskedjenek, és így Rechnitzék beszerzési forrásai

Szemere utcai elemi, a II/B Málcsi nénival

Balra:
Ámos Imre mint
munkaszolgálatos
(1943)

Jobbra:
Hegi papája
„musz”-ban (1942)

apadtak. Mint említettem, Hegi papájának üzletét be kellett zárni, kisebb lakásba költöztek, egy nagynénivel közösbe. A svájci cég felmondta a szerződést Gyuri apjával. A jogászok klienseket vesztek. Korda Istvánnak ugyan át kellett adnia a vállalatot egy keresztény strómannak, de a rendes havi jövedelmét megkapta. Általában a zsidótörvények korlátozásait 1944-ig így vagy úgy, ha nem is teljesen, de ki lehetett játszani.

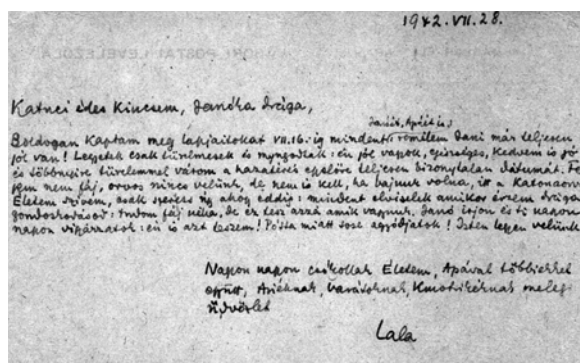
Komolyabb volt, hogy 1940 után, Erdély visszacsatolásakor elkezdték a katonaköteles korú zsidókat munkaszolgálatra hívni. Tartalékos tiszteknek egyik napról a másikra talpfákat kellett cipelni. A következő években egy-két hónap „musz” rendszeressé vált. Terhes és kellemetlen volt, gyakran megalázó. Pszichiáter nagybátyámat '40-ben egy erdélyi munkásszázad orvosaként egy falusi házban szállásolták el. Azt mondta: „Egy országban, ahol kényszerítenek fürdőszoba nélkül lakni, ott előbb-utóbb meg is gyilkolnak.” Az utolsó hajóval Lisszabonból Amerikába utazott. Kevesen voltak, akik ennyire előre láttak. Szüleink nagy része meg volt győződve, hogy „itt ilyesmi nem lesz”, főleg, mert a musz-hónapok gyakran nem voltak különösebben terhesek. Az Oroszország elleni háború kezdetével romlott a helyzet.

Apámat, bár egy autóbaleset miatt még lábadozott, az orosz frontra vitték, ahol zsidó munkaszolgálatosok ezreit kínozták és gyilkolták meg a keretlegények. (Úgy tűnik, ő volt az egyetlen az osztálytársak apái közül, akit oda vit-

tek, de nem mindenkinek a szüleiről tudok.) Szerencséjére nem érte személyes atrocitás, legalábbis nem beszélt róla; szívesebben mesélte, hogy napokig ültek Heltai György barátjával és bajtársával a kiásott fedezékben, lopott szivarokat szíva az „Elg belát” tábla alatt. Akkoriban néha egy egyszerű honvéd vagy tiszt megjelent a Táttra utcai lakásban, és valami mód igazolva magát pénzt kapott, és vitt meleg ruhát apámnak Voronyezs környékére. Egyébként keveset tudunk helyzetükről. Talán havonta, vagy még ritkábban, írhattak egy tábori levelezőlapot, néha csak 5-6 sorosat, hogy jól vannak. Bak doktor úr a század hőse volt, mert gyöngybetűivel sokszor többet tudott írni pár sorban, mint bárki más.

Mikor 1943 januárjában a szovjet ellentámadás szinte napok alatt elsöpörte a 2. magyar had-

Tábori levelezőlap, Don-kanyar (1942)

sereget, apám (és Heltai) úgy döntött, hogy a vert sereggel együtt megpróbál hazajutni. Volt, aki inkább megvárta az oroszokat, és fogságban akarta túlélni a háborút, de ez többnyire nem bizonyult jó ötletnek, mert a maguk is éhező szovjetek nem nagyon tudtak törődni a hadifoglyokkal, és nem mindig tettek különbséget munkaszolgálatosok és katonák között. Apám jó pár héten keresztül gyalogolt, néhány száz kilométert nyugat felé, egyre betegebben és tetvesebben, míg Kijevben kórházvonatra nem tették. Végül a munkácsi lazarettben kezelték flekktífusszal. Egyszer meglátogattuk; először a helyi Chevra Kadisa temetkezési naplójában kerestük a nevét, de ott nem szerepelt. A kórház ablakában megláttuk egy bajtársát, és kiabáltunk, hogy „Lala ott van-e?” A flekkes, kissé meghibbant bajtárs melán rázta a fejét. (Mögötte ült az ágyon.) Harmadnap kállói (vagy nyírbátori?) nagybátyám újra odament, vitt magával diétás ételt, hát ha oda tudja adni. Apám vigyorogva áll az ablakban, és csabai kolbászt, szalonnát, valamint „China vasbort” (ezt a tonikot gyerekkorában nagyon reklámozták) rendelt. Érdekes, hogy ez utóbbit lehetett is még kapni 1943-ban. Tizenyolc (vagy több) hónapos frontszolgálat után ért haza, csont soványan és még egy darabig kissé kábultan a betegségtől.

Úgy emlékszünk, hogy mi túl fiatalok voltunk ahhoz, hogy észrevegyük a vészjósló jeleket. Igaz, felnőtt szüleink is elég naivak voltak. Mint írtam, a BDG-ben nem volt részünk nyílt antiszemitizmusban, és 1944 tavaszáig nem igazán éreztük magunkat közvetlen veszélyben. Ahogy Hegi mondta: „volt, aki a Lukácsba, volt, aki a Palatinusra...” És a cserkészek, bár a hivatalos szövetségből kizárva, de jól érezték magukat fiatal barátaikkal kiránduláson, táborban, kabaréikon. Amíg parancsnokaikat és idősebb cserkésztestvéreiket el nem vitték munkaszolgálatra.

IV.

TÚLÉLÉS: TERVEK ÉS VÉLETLENEK

Ha jól nézem, interjúim leghosszabb részei a vészkorszakról szóltak. Az 1944. március 19-i német megszállás és az 1945. januári felszabadulás közötti tíz hónap mindnyájunk életének – és számos rokonunk és barátunk halálának – elfelejthetetlen ideje volt.

1944. március 19-ére a Vörösmarty csapat hadijátékot tervezett. Már a Széll Kálmán téri gyülekezéskor kiderült, hogy egy darabig a hadi nem lesz játék. A toldisták úgy emlékeznek, hogy ko-

rán elindultak kirándulni, és csak hazafelé látták meg a német tankokat és teherautókat. Tamásnak különösen szomorú emléke van azokról a napokról: nagyanyja mindenáron haza akart jutni kassai családjához. Huszadikán, amikor zsidóknak már nem is lett volna szabad vonatra szállni, sikerült elutaznia. Hogy alig két hónappal később a gettóba, és onnan az auschwitz-i halálba kerüljön.

Budapesten az első lépés a zsidók összeköltöztetése volt az ún. csillagos házakba. Barátaim jó részének nem kellett költöznie, mert a Lipótvárosban, érthetően, sok házat jelöltek ki zsidó háznak. Nekik be kellett fogadniuk azokat, akiket lakásaikból kikergettek. Emil öccse emlékszik rá, hogy negyvenen laktak háromszobás lakásukban. Gábor hónapokig egy fürdőszobában lakott. Nekünk minden holmit egy szobába kellett rakni, leltárba venni, lezárni és elköltözni. Az egyik Duna-parti Palatinus-házban jelöltek ki nekünk lakást. Nem volt túlzottan zsúfolt, a családban két (vagy három) kedves lány volt, és más fiatalok is. Egész jól éreztük magunkat. Egy darabig.

Mint írtam, családjainkban kevesen látták előre, ami lett. Abba az asszimilált zsidó középosztályba tartoztunk, amelyik úgy gondolta, hogy Magyarország nem a Harmadik Birodalom, és nem a megszállt Lengyelország: „itt nem történhet meg.”

János apja megpróbálta egy angliai ismerősnek kijuttatni a pénzét, de az megbízhatatlannak bizonyult, és az időből is kifutott. 1944 nyarán sokan próbáltak felkészülni rosszabbra. András apja volt leginkább pesszimista (vagy realista): már korábban kikeresztelkedett a családdal együtt (ez nem sokat használt), és a családi ezüstit nem zsidó ismerősökre bízta, mielőtt be kellett volna azt szolgáltatni (ez hasznosnak bizonyult). András későbbi feleségének szülei egy protestáns paptól szereztek hamis papírokat; érdekes, hogy nem pénzzel fizettek, hanem egy írógéppel, egy biciklivel és egy gramofonnal. Hallottam olyat, hogy egy közjegyző, aki jó pénzért hamis papírokat árult, utóbb feljelentette azokat, akiknek eladta. Nekem egy elemi iskolai osztálytársam cserkészigazolványa volt az első papírom (gondolom, szüleim fizettek érte), azzal azután, anyámmal együtt, októberben menekültigazolványt váltottunk ki, mint erdélyiek (akkorra Erdély már szovjet és román kézben volt). Ezzel lehetett bejelentkezni és élelmiszerjegyet kapni. Persze, nekem igen jól jöttek a fent említett levegőtigazolványok. Egyszer, már december végén

vagy január elején nyilas razzia volt a légópincében, ahol akkor dekkoltam. Parancsnokuk igencsak tanulmányozta a flepnimet, már féltém, hogy rájön valamire, mikor összehívta az embereit: „Testvérek, ez az a fajta igazolvány, amit el lehet fogadni!” – mondta.

A nyár és a kora ősz eléggé békésnek tűnt – Budapesten. A budapesti zsidók sorsát érintő manőverekről, a kormányzó és a kormány terveiről mi, gyerekek persze nem tudtunk. De a szülők is aligha. A vidéki rokonok sorsáról sem sokat. Hallottuk, hogy gettókba vitték, és talán azt is, hogy „deportálták” őket. De a szó valami olyasmit implikált, hogy külföldre viszik őket, talán munkára. A haláltáborokról nem tudtunk. Cionista barátaimtól hallottam valamit a varsói gettólázadásról, de Auschwitzról nem beszéltek. Tamás nővére megszámlolta, hogy összesen 52 családtagot vesztettek el a holokausztban. Mások aligha sokkal kevesebbet. Mi, azt hiszem, kaptunk hírt, hogy kállói nagyanyám, szerencséjére, még a simapusztai táborban békésen meghalt. Kilencvennyolc éves volt – vagy több. Hogy a többieket Auschwitzban gyilkolták meg, azt csak utóbb tudtuk meg.

Apáink generációjára jellemző volt, hogy többségükben nem akartak szembenézni azzal, ami az egyre inkább fasizálódó Magyarországon történt. Amikor a nyáron barátokat és rokonokat kezdtek újra behívni munkaszolgálatra, (azt hiszem, cionista) cserkész barátaim figyelmeztettek, hogy beszéljük le őket, mert ezúttal nem a szokásos muszról, hanem tervezett tömeggyilkosságról van szó. Bujkálni, megpróbálni elszökni, bármit, a rizikó nulla, mert akit elvisznek, az nem jön haza többé. Mikor ezt említettem apám egy-két barátjának, nem akarták elhinni, egyesek megnyugtattak, hogy ők fehér karszalagosok lesznek, mint keresztény vallásúak, nem lesz semmi baj. Karszalagszíntől függetlenül mind odavesztek.

Jánost édesapja elküldte lakatostanoncnak azzal, hogy mint hadiüzemi dolgozót, nem fogják bántani. Nem jött össze. Apám gyára is hadiüzem lett; pár hétre (hónapra?) oda költöztünk. De az osztálytársak nagy része maradt a zsúfolt csillagos házakban, a kijárási tilalmat, ha jól emlékszem, később enyhítették. És, valahogy, elfelejtettünk félni. Egy gyerekkori barátnőm nemrég talált egy szerelmeslevelet, amit akkorában írtunk. Egyikünk azzal vonakodott lefeküdni a szerelmével, hogy „amíg szüzek vagyunk, nem fognak megölni.” Leginkább arra emlékszem, hogy barátaimmal egy budai csillagos ház man-

zárdjában napszámra zenét hallgattunk (Beethoven hegedűversenyének lemezét többször is), irodalomról beszélgettünk, és első kölyökszerelmekkel szenvedtünk. A kijárási időkben randevűztünk, a hosszú bezárt napokon – amelyekből sokat az óvóhelyen töltöttünk – leveleket írtunk egymásnak. Olyan bölcsességekkel, mint fent.

Mindez megváltozott október 15. után, amikor a nyilasok átvették a hatalmat. Aki tehetett, hamis papírokkal vagy másként próbált elmenekülni a nyilvánvaló életveszély elől. Apáink közül legtöbben musz-században voltak; mint említettem, sokan sohasem tértek vissza. András és édesanyja vidéki menekültként élt egy ismerős pesti lakásában. Majdnem lebuktak, mert Rechnitz néni elsápadt, mikor egy csirkének kitekerték a nyakát: ez nem jellemző egy falusi asszonyra. Gábor édesanyját, mint említettem, házmesterük bújtatta, a fiatalok több helyen is dekkoltak. Mi egy darabig (nagyapával és nagybátyámmal) egy német (!) védettség alatt álló házban laktunk, mert a férfiak valamilyen protekcióval az SS Wirtschaftler für Ungarn (az ország kirablására alakult hivatal) munkásszázadába kerültek. De egyszer a nyilasok azt is megtámadták, mindenkit elvittek. Mi aznap véletlenül egy másik házban aludtunk. (Bővebben lentebb.) Akkor anyám és én, már új néven, keresztény rokonok segítségével Budára jelentkeztünk be, ott szereztünk menekültigazolványt. Apám „beköltözött” egy szakszervezeti elvtársa Arany János utcai lakásának a spájzába, ott szorongott több mint két hónapig. (Végül anyám is kénytelen volt oda beszáfolódni.)

A felszabadulásig tartó három hónap szerencsés és szerencsétlen kalandok sorozata volt. Jó pár család szerzett svéd, spanyol vagy svájci védeleget, a követségek „védelme” alatt álló házba költözött, és ideig-óráig biztonságban volt. De a nyilasok sokszor ezekbe a házakba is betörték, és elvitték az embereket; később mintegy a felét fel is kellett adni, és a lakókat a palánkkal körülvett „nagygettóba” költöztették. Mint ismeretes, a gettó kiürítésére szerencsére már nem volt idő, és – bár onnan is sokakat elvittek és legyilkoltak – kb. hetvenezren ott érték meg a felszabadulást. Úgy tudom, hogy közülünk négyen is végül a gettóban éltek túl a vészkorszakot.

Busit és édesanyját a védett házból vitték el az óbudai téglagyárba, ahonnan a haláltáborokba induló vonatokat indították. Hihetetlen módon apja a munkaszolgálatból lepénzelt egy őrt, és anyja haza mehetett. Busi akkorra már egy nyugatra induló menetoszlopban volt. Négy-öt napi menetelés után egy erdőszélen leszakadt a csapat-

ról, találkozott egy másik fiúval, aki szintén megszökött, és pár nap alatt gyalog, szekéren és vonaton visszaértek Budapestre. Jól jött a cserkész kiképzés ehhez a „hadijátékhoz”. Tamást és Dinit is besorolták egy ilyen halálmenetbe, de ők is megszöktek.

A téglagyár egy másik emlékezetes szabadulás helyszíne is volt. Mikor a nyilasok betörték a német házba, nagyapát és Miklós nagybátyámat oda vitték. Nagyapa, aki korának és „társadalmi állásának” megfelelően bársonygalléros fekete télikabátban, selyemsálban és kalapban járt, elindult „kifelé”, hogy találjon egy telefont vagy valami módot, hogy apámat (mint említettem, mi véletlenül másutt voltunk) vagy valakit értesítsen, és segítséget kérjen. Az őrt álló kiskatona, aki az elegáns urat nem a karikatúrákból „ismert” batyus, görbe orrú zsidónak, hanem valamilyen hivatalos személynek nézte, megkérdezte: „Taxi, méltóságos úr?” „Hívjál egyet, fiam” – hangzott a válasz. Nagyapa szerencsésen megérkezett a nővéréhez egy spanyol védett házba. De Miki bácsit már nem sikerült megmentenünk. Úgy tudjuk, az oranienburgi koncentrációs tábor felé menet halt meg.

Busiék ugyancsak spanyol védett házban laktak. Egyszer a fiút a nyilasok egy razzian összeszedték, és a Margit-híd lábánál levő hírhedt nyilasházba vitték. Szerencséjére édesanyja látta, hogy mi történt, és mozgósította azt a tartalékos tisztet, aki a házban a spanyol konzulátus képviselője volt. Az öregúr azonnal átment a Szent István krt. 2-be, és tiltakozott a semleges állam védettjének elhurcolása ellen. Épp időben, mert a nyilasok este fél nyolckor vitték ki rabjaikat a Duna-partra agyonlőni. Sajnos Busi édesanyja nem járt ilyen jól. Valamikor november végén őt is bevitték a nyilasházba, talán mert eltakarta a sárga csillagot, vagy soká maradt kint, vagy egyszerűen balszerencséje volt. De őt nem látta senki. Mire észrevették, hogy nem ért haza időben, és szóltak az öregúrnak, túl késő lett. Egy asszonytól, aki egy pillanattal a sortűz előtt beugrott a jeges Dunába és partra úszott, tudták meg a sorsát.

Mint említettem, Dini és családja Ocskay László magyar királyi százados bátor „trükkje” révén maradt életben. Dini apja mint az első világháború veteránja kapcsolatot tartott egykori tisztársaival, akik közül többen szembefordultak a német megszállással és a zsidóüldözéssel. Ocskay szds. (akit ma az izraeli Jad Vasemben mint a Világ Igazainak egyikét tartanak számon) kitálalta, hogy szervez egy „Ruhagyűjtő munkaszá-

zadot” a muszosok ruháinak, felszelésének javítására. Huszárcsínyje közismert: egy pár száz emberrel kezdte, végül csaknem kétezer zsidót (férfiakat, nőket, gyermeket) mentett meg a haláltól. Sem a németek, sem a nyilasok nem tudtak senkit elvinni a „magyar Schindler” Abonyi utcai táborából. 2007-ben film készült róla, mint „az elfelejtett hős”-ről. Dini részt vett a film készítésében, és írt is a századosról és bátor tetteiről.

Persze, voltak mások is, kisebb bátor vállalkozásokkal, mint például az a rendőrtiszt, aki valamilyen ürüggyel (az emlékezés elmosódott) ráfördedt egy, az újpesti zsidókat őrző csendőrré, hogy: „Van itt még 5 ember, aki velem jön, mozgás, vezesse őket elő!” Így mentette meg Oszti későbbi felségét és családját. (Osztiék közeli jó barátságban maradtak vele évtizedekig, míg egy másik „hőstett”, egy ragályos beteg gyerek megvigasztalása, a szívére nem ment. Fiaaton halt meg, mint Oszti.)

Véletlenül tudom, hogy ketten közülünk, valástalan szülők fiai, nem voltak körülmétele. Minthogy nyilas razziaikon szokásos volt a: „Mutasd a fütyülődöt!”, ők viszonylagos biztonsággal mozoghattak hamis papírjaikkal, mint erdélyiek vagy hasonló. Apropos, erdélyi. Tardos Marci emlékezett erre az esetre – én nem. Ő, a lehető legjobb flepnivel, ami igazolta, hogy a katonai elhárítás ügynöke (saját nevén, saját fényképpel – jó drága lehetett!), a Club kávéházban, a Körúton reggelizett. Egyszer csak belép egy figura, katonasapkában, halinacsizmában, székelty ködmönben, valamilyen német karszalaggal. „Na, megint egy hülye razzia”, gondolta. Egy pillanattal később észrevette, hogy én vagyok az, leleményesen összeállított maskarámban.

Még egy anekdota. A Keleti pályaudvar környékén laktunk anyámmal albérletben. Egyszer, december eleje lehetett, hazaérünk a moziból, ahol a nap nagy részét töltöttük, mert ott jó meleg volt, és a házinéni azzal fogad, hogy „egy zsidóasszony kereste magukat”. „Ugyan ki lehet az?”, mondtuk, és anélkül, hogy fogtunk volna bármit is abból a kevésből, amivel beköltöztünk, azonnal elmentünk. A Rákóczi út sarkáról láttuk, amint a nyilasok mennek a Huszár utcai házba, nyilván, hogy a „zsidókkal barátkozó” gyanús erdélyieket begyűjtsék. Az történt, hogy egy barátom, aki kapcsolatban állt az ún. ellenállási csoportokkal, és tőlem az említett leventeigazolványokból kapott néhányat, gondatlanul megadta a címemet az anyjának. Az éjszakát anyám barátainál, Kmetty Jánoséknál töltöttük; másnap ő beköltözött apámhoz a spájzba, én meg

egyedül bujkáltam tovább. Kmettyék légópincéjében stószolva volt Harmónia (?) cigarettá; jutott is, maradt is. Azóta cigarettázom. A dohányosok fiatalon halnak?

V. KILÉPÜNK AZ „ÉLETBE”

Noha „háborús év duplán számít”, és mi a szokásosnál gyorsabban nőttünk fel tizenöt évesen, a felszabadulás utáni első pár évben még gimnazisták maradtunk, és csak később „léptünk ki az életbe” – ahogy az érettségi búcsúztatókon mondani szokták.

A háború végén (a már régen elárvult Horn fiúk mellett) jó néhányan csonka családban találták magukat. Mint fentebb írtam, négy fiú apját megölték a nyilasok vagy a németek, Busi édesanyját a Dunába lötték, két fiú apja betegen és csont soványan került haza valamikor '45-ben. Hegi papája nem nyitotta újra a boltot, évekig betegeskedett, és fiatalon meghalt. Busi apja megörökölte Lajos bácsi üzletét, vett egy társat maga mellé, de meghalt, még mielőtt a Pick Csemegét államosították volna. Vagyis csak ötünknek az édesapja folytatta karrierjét az új rendszerben, és segíthetett a fiának „útnak indulni”.

Minthogy a németek felrobbantották Budapest összes hídját, kevés szakember volt olyan fontos, mint egy építőmérnök. Korda Istvánt azonnal megbízták a Duna-hidak roncsainak kiemelésével, aztán az ideiglenes Kossuth-híd építésének vezetésével. Mint ismeretes, a Moszkvából hazatért kommunisták második embere, Gerő Ernő a „hídverő” epítetonnal ékeskedett, így a főmérnök a legmagasabb helyről számíthatott támogatásra. Olyan esetekben is, amikor emberei vastraverzeket „szereztek” egy romos

épületből, amiért is megjelentek a rendőrök, hogy lopásért letartóztassák. Egy telefon Gerőnek elé volt, hogy tüstént sarkon forduljanak. A híd építéséhez szükséges kiválasztott szálfákat Nyugat-Magyarországról szállították Budapestre. A győri vasútállomás szovjet parancsnokának megtesztelt a szállítmány, és lefoglalta. Másnap nem kisebb potentát, mint Malinovszkij marsall, a magyarországi szovjet csapatok főparancsnoka küldött egy jól felfegyverzett csapatot „a helyzet tisztázására”. A Kossuth-híd megnyitása után – ami a közelgő jégtáblák miatt az utolsó pillanatig egy hajszálon függött – János apja még tíz évig a budapesti hidak „főnöke” maradt.

Mint említettem, Tomi apja először egy körzeti rendelőben dolgozott, majd a mi környékünk-től északra fekvő angyalföldi Nyírő Gyula Kórház sebész igazgatója lett. Faludi doktor úr ismét túlélt egy rendszerváltozást, kliensei nagyrészt megmaradtak, és a nagyvállalatokat (pl. a Gázműveket) még államosításuk után is képviselte, mint jogtanácsos. Sőt, az ügyvédi vizsgabizottságnak is hosszú évekig tagja volt. Úgy hallottam egyébként, hogy a sztálinista Rákosi éraban kevésbé zaklatták az ügyvédek, mint azután, Kádár János uralma alatt. De akkorra már ideje volt nyugdíjba menni. Osi papája is sikeresen folytatta munkáját szakmájában, az '50-es években számos, a háborúban megsérült templom padját, szószékeit tervezte, faragta újra.

Apámat először az üzemi bizottság elnökének választották, azután a vállalat igazgatója lett. 1948-ban a textilipar államosításának volt a kormánybiztosa, azután az újonnan szervezett ipari tröszt vezetője. A Szociáldemokrata Párt (amelynek tagja volt) felszámolása után – és az iparigazgatás átszervezése miatt is – az Állami Ellenőrző Központba került. Közben textilmérnöki diplomát is szerzett. Bár a káderlapján (mint 1956-ban láthattuk) szerepelt, hogy a „polgári irodalmat és a klerikális zenét kedveli”, 1957-ig ott maradt, majd a Textilipari Minőségellenőrző Intézetbe ment, és annak igazgatójaként nyugdíjba.

Az anyák helyzete, elsősorban az özvegyeké, nagyot változott. Míg a háború előtt háztartásbeliként otthon maradhattak, most kereset után kellett nézniük. Jól jött az úrilány nevelés. Tamás anyja hímzéstudására építve megtanult kesztyűt és hasonló kézimunkákat készíteni. Ezt Amerikában is folytatta, kiegészítve más lakásdekorációs készségekkel. Emil édesanyja zongora- és németórakkal keresett pénzt. Hegi mamája egy gyerekotthonban kapott állást, Andrásé otthon nyitott óvodát. Gyuri édesanyja előbb folytatta

Berzsényis érettségi tabló

férje munkáját, majd a hollandiai emigráció után Izraelben boltot nyitott.

János édesanyja, bár nem özvegyült meg, megörökölte édesapja papírüzletét a Csáky (ma Hegedűs Gyula) utcában, és megmaradt egy darabig üzletvezetőnek az államosítás után is. Anyám visszament újságírónak, egy darabig a Vörös Hadsereg rövid életű, *Szivárvány* című képes hetilapjánál dolgozott. Ő írta az első riportokat a nyilasok által meggyilkolt művészekről, írókról, köztük unokaöccséről, Ámos Imréről. Szociáldemokratáknak nem talált helyet a kommunista sajtóban, és – mint sokan mások – áttért a gyerekirodalomra. Meséit, mesefordításait főleg a rádióban sugározták.

Mit örökölt a mi generációnk az elmúlt nemzedékek kultúrájából, értékeiből és – ha volt – vagyonából az induláshoz? Anyagiakban nem sokat.

János nagyapja kifizette fiának az örökséget, ám azt elvitte egy hibás üzleti számítás. Egy darabig apósa papírüzletében dolgozott, míg talpra nem tudott állni. A nagybácsitól örökölt csemegeboltot államosították, de legalább az üzlettárs adott Businak egy tisztességes összeget mint az apja részét, mielőtt kivándorolt Németországba. Emiatt bérbe tudták adni (aztán eladni) a földet, amit apjuk örökölt a nagyapától, és az egy darabig segített is megélni Budapesten. A „családi ezüstmű” nem sok maradt a háború után. András apjának előrelátása révén nekik még megvan a 144 darabból álló szerviz. Mi minden értéket kivittünk apám gyárának bunkerjébe; porrá égett a bombázásban. Amit (mint kevésbé értékest) a feladott lakásban hagytunk, megmaradt, és bár a házat bombatalálat érte, a könyvespolcok a fal mellett csak porosak lettek; az utcáról lehetett látcsővel ellenőrizni, hogy minden megvan-e. Meg is volt. A könyvtár jó része végül az én gyerekeimhez került, akik, ha nem is olvasgatnak latin klasszikusokat esténként, mint apám tette, élvezik, hogy szép gyűjteményük van első kiadásokból és régi bibliákból. Nagypapa vagyona – pengőben és értékpapírokban – egyrészt elment '44-ben (vagy még azelőtt) ilyen-olyan lekenyerezésekre, ami pedig megmaradt, azt elvitte a hiperinfláció. Kötvényeivel az egyik lakásban kitapáztunk egy szobát. Egy pár festmény, köztük Ámoséi végül árverésen hoztak valamennyi pénzt a gyerekek „útnak indulásához”, jégszekrényvásárláshoz vagy lakáscseréhez. Az utolsó ért most vettek lakást az egyik unokának.

A négy-öt szobás lakások jó részét elsodorta az összeköltözés és a háború. Rechnitzék nagypolgári belvárosi lakását már a '30-as években meg-

kellett osztani, mikor a nagyapának, üzlete hanyatlóban, fel kellett adnia a sajátját. De ami megmaradt – és máig az övék –, még mindig „békebeli” elegáns otthon sok régi bútorral, amelyben volt hely magánóvodát tartani. Osziék újpesti házáat lebontották, de szerencséjűnkre tágas négyszobásat kaptak az Újlipótvárosban; megmaradtak a perzsaszőnyegek és számos, az apa faragta értékes bútor. A Faludi-lakás is még a család birtokában van, unokák laknak benne. Mi, miután a Tátra utcai lakás elpusztult, akarva akaratlanul megörököltük nagyapám rózsadombi villáját, azt érdemesebbnek tűnt helyreállítani. Csak utóbb derült ki, hogy csalfa ajándék volt: nemcsak államosították (ami kevésbé volt baj, mert a kommunista időkben privát karbantartani amúgyis rémálom lett volna), de aztán beutaltak egy ávós családot, fel kellett adni az emeleti lakást stb. De azért a fiam szép kertben nőtt fel, anyám halála után elcserélhette, és végül pár ezer forintnyi nevetséges összeget is kaptunk kárpótlási jegyben.

Persze az emigránsok semmit sem vihettek magukkal abból, ami megmaradt. Kinti barátaink és kollégáink első házukat vagy lakásukat a szülők támogatásával vehették, aztán léphettek tovább. Nekünk mindent előről kellett kezdeni.

Összességében: két-három generáció polgári „felhalmozásából” igencsak szerény örökség szállt ránk.

De nyilván ez nem minden: szülők és rokonok fontos szerepet játszottak mindnyájunk „kapcsolati tőkéjében”. Busi említette, hogy első állását apja révén kapta, engem is apám szerzett be a minisztériumba, mikor iskolai állásom megszűnt. Gyurit nagybátyja támogatta, amíg tudta, hollandiai egyetemi éveiben; én indulási zsebpénzt amerikai nagybátyámtól kaptam, mikor '56-ban Bécsbe értem. Dini rokonoknál várta ki ott, amíg Izraelbe mehetett. Tamásékat is amerikai rokonok segítették, mikor New Yorkba értek. Gyuri felvételéért a budapesti egyetemre apósa interveniált, de erről bővebben lentebb. Oszi az apósa ismeretsége révén kapott jó lakást. Biztosan volt több is, ha nem is emlékszünk rá.

Mindezeknél fontosabb volt, úgy hiszem, az a szavakban ki sem mondott elvárás és felkészítés, hogy a szülőkhöz hasonló vagy jobb helyet szerezzünk a világban. Gyerekkorunktól kezdve. Nem azért volt német kisasszonyunk, mert a korábbi generációkban még voltak német ajkú (ritkán jiddist beszélő) családtagok, hanem hogy belépőnk legyen a Budapesten túli világba. A német akkor a világkultúra, az irodalom és a tudomány

kitüntetett nyelve volt, mint ma az angol. A szülők alighanem mind tudtak németül, de többen angolul vagy franciául is. Apám a latin mellett olaszul és oroszul is olvasott. Jellemző, hogy nem egy fiú magánúton tanult angolul vagy spanyolul az egyébként igen gyenge iskolai nyelvoktatáson (főleg német, amit többnyire amúgyis tudtunk) kívül. Már azzal is, hogy a Berzsenyibe írtak be, bizonyos mértékig kijelölték további utunkat: az ott érettségizettek, kevés kivétellel, szinte természetesen egyetemre mentek. Igaz, hogy a háború után nem volt drága egyetemre járni, és hamarosan könnyen lehetett ösztöndíjat is kapni, de persze azért többségünk éveket a szüleivel élt. Ahol pedig nehezebb volt, elsősorban külföldön, ott mellékmunkát találtak, akik be akarták fejezni az egyetemet, vagy, mint Emil és Busi, pénzes kereső állás mellett szereztek diplomát. De voltak többé-kevésbé kimondott elvárások is. Jánosnak, gondolnám, nem is kellett mondani, hogy a mérnökdinasztia kötelez. Altmann bácsi biztosan ragaszkodott ahhoz, hogy fiai orvosok vagy mérnökök legyenek. Apám megpróbálta elérni, hogy (mint ő) hibátlan oxfordi dialektusban beszéljem az angolt (korlátolt sikerrel, ami nem zavar), de mikor egy göttingai professzor azt mondta, hogy kiválóan beszélek osztrákul, kissé megsértődtem birodalminak tartott újfelnémetségem illetően fumi gálásától.

Mindezekon túl és talán legfontosabban, volt egy sor „imponderabilia”, lemérhetetlen „apróság”, ami az életutakat kijelölte. Mindnyájan megszoktuk, hogy több-kevesebb könyv legyen körülöttünk, hogy jó zenét hallgassunk koncerten, operában vagy gramofonon, hogy ápolts és eszté-

tikus lakásokban lakjunk – amíg csak lehetett. Röviden, az úgynevezett művelt középosztály (Bildungsbürgertum) életformája magától értetődő mérce volt számunkra, és – ha kisebb-nagyobb kitérőkkel is – valamennyien (és amennyire tudjuk, az egész osztály túlnyomó többsége is) el is értük.

VI.

NEGYVEN ÉV KOMMUNIZMUS

Összeszámoltam, hogy „emberévben” kalkulálva, beleszámítva az emigránsokat is, a társaság felnőtt életének több mint kétharmadát a kommunista és posztkommunista Magyarországon élte le. Az interjúkban kevés részlet került elő erről a hosszú időről. Aki többé-kevésbé békésen, szakmájába behúzódva élte át ezeket az éveket, nem sok érdekeset tudott mesélni. Aki előnyöket szerzett ezekben az időkben, nemigen óhajtott ezekkel dicsekedni.

A háború végén, akik túléltek a vészorszakot, fiatalok és szülők egyaránt, optimistán néztek a jövőbe. Nemcsak zsidók és szocialisták, akiket a Horthy-Szálasi rendszerekben üldöztek, hanem a társadalom jelentős része remélte, hogy egy új, szabad és demokratikus országban élhet majd. Mindazok ellenére, ami történt, arra számítottunk, hogy itt nem lesz többé üldöztetés. A nyilas rendszer fő bűnösei bíróság elé kerültek; sokat lógtunk órákról, hogy a szomszéd törvényszáki épületben a tárgyalásokra, sőt, a nyilvános kivégzésekre is elmenjünk. A zsidóellenes törvényeket azonnal eltörölték, a mi kis világunkban pedig vallásra, „fajra” való tekintet nélkül szer-

Bak mint ifjúkommunista

András a seregben

Hegi civilben

vezték át a gimnáziumi osztályokat. Egy gyűlölt náci tornatanárt feljelentettünk, elvitte az akkor felállított államvédelem, akik közül sokakat ismertünk: a nálunk pár évvel idősebb, munkaszolgálatból hazatért iskola- vagy cserkészársak jelentkeztek rendőrnek. (Úgy tudom, hogy egy életre hálás volt nekünk ezért: bár jól megverték, de elengedték, ő pedig, megértve a helyzetet, hamarost Bécsbe menekült, onnan pedig sikeres tenisztrénerként Amerikába.)

Azt hiszem, nem csak a szocialisták vagy kommunisták hitték, hogy a háború borzalmaiból tanulva valamiféle nemzetek közötti és nemzeten belüli megbékélés következik. És hogy a haláltáborok után az antiszemitizmus „kimegy a divatból”. Minthogy nem voltunk vallásosak, a zsidó – és keresztény – vallás elleni politika nemigen érintett bennünket. Ismerve a magyar társadalmat, munkahelyi és egyéb környezetünk valószínűleg tudta, hogy ki zsidó származású, de, emlékezetünk szerint, nem vettünk észre semmilyen megkülönböztetést. Vagy legalábbis ma, a nyílt antiszemita megnyilvánulások korában úgy emlékszünk, hogy akkor ez nem volt szokásos. Ma már látom, hogy a hatalmon lévő kommunisták visszatérő témája, a „kispolgári maradványok” stb. tartalmazott antiszemita elemeket. De Gyuri, aki három évet szolgált a néphadseregben (és nem emlékszik, hogy az egységében lett volna bárki más zsidó), biztosan állítja, hogy sohasem hallott zsidózást, „még veszekedések közben sem” – tette hozzá. Persze nincs kizárva, hogy ma, a szólásszabadság révén elszabadult gyűlöletbeszéd idején az akkori, sokkal kevésbé hangos „zsidózás” elfelejtődött. A késői sztálinizmus zsidóellenességét, úgy emlékszünk, nemigen vettük észre. Igaz, hogy egykori hittanárunk, Fisch Adolf egy darabig az ÁVH börtönében volt, mint a tervezett „cionista” per egy kiszemelt vádlottja. De Jozsif Visszarionovics halálával ez, mint a moszkvai orvosper is, lekerült a napirendről. (Nem tudom, tudtunk-e erről akkoriban.)

Mindezek után nem meglepő, hogy az üldözést túlélő fiatalemberek közül sokan csatlakoztak a kommunista (ritkán a szociáldemokrata) párthoz. Persze, az osztály egy jelentős része – elsősorban a jobb módú családok – a baloldalon nem az „antifasiszta” irányt látták, hanem a középosztályt fenyegető veszélyt, és (mint fentebb írtam) szép számmal emigráltak az első években, amíg lehetett. Öten léptünk be a Kommunista Pártba már 1945–46-ban; én apám egykori bajtársa és barátja, Heltai révén kerültem be. Először csak plakátokat rajzoltam az akkori V. ke-

rület egyik körzeti szervezetében, ahol ő volt a párttitkár, aztán ajánlatára párttag lettem. Busi emlékszik, hogy én beszéltem rá, hogy lépjen be az MKP-ba (én nem emlékeztem). Emil, András és Tomi is korán lett párttag. Amennyire tudom, ki is tartottak a párt minden újabb inkarnációjában, egészen a keserű végig. Hegi később belépett az MDP-be, de csak hogy állást kaphasson, ettől nem lett kommunista. Hogy a párttagok közül ki és mikor (ha egyáltalán) kezdte kétségbe vonni a Párt feltétlen igazát, ma már nehéz kideríteni. Volt, aki „megoldotta”, hogy sohasem. Félelemből, struccpolitikából, karrierizmusból – ki tudja. Hallottam, hogy András effektíve elhárította magát, mikor a kitelepítésről szóló rendelet – ami nagyon hasonlított az 1944-es deportáláshoz – megjelent, de tovább szolgált. Én aligha hittem el, hogy régi barátom és mentorom, Heltai György, akit a Rajk-perben letartóztattak, imperialista ügynök volt, de tudom, hogy amíg börtönben volt, elkerültem a feleségét, noha szüleim természetesen kitartottak mellette. Nekem, mondhatni, szerencsém volt, hogy „időben” kirúgtak, és rájöhettek, hogy az öt évvel korábbi elvárásaim és a kommunistáknál megelni vélt szellemi otthonom tévedésnek bizonyult.

Ketten indultunk el magasabb pártfunkciók felé. Emilt, aki akkor „fizikai munkás” káder volt, pártiskolára küldték. De miután panaszkodott, hogy az egyik elvtárs hangos horkolása nem hagyja aludni, túl individualistának bizonyult, és nem lett belőle aktivista. Én egy darabig a kommunisták által létrehozott és ellenőrzött MADISZ-ban kaptam kisebb tisztségeket, majd kijelöltek, hogy egy, a „széncsatát” segítő bányászbrigáddal Tatabányára menjek. Kiehezett és tapasztalatlan pesti kamaszok nem sokat segíthettek a bányászoknak, akiknek ráadásul meg kellett osztani velünk féltve őrzött malackáik szalonnáját, kolbászát. Bár a felszínen dolgoztam, a szokatlan munka túl nehéz volt, és „titokban” írtam apámnak, hogy valamilyen ürüggyel hívjanak haza. A levelet persze a parancsnokság elolvasta, hazaküldtek, és alighanem ezzel torlasztam el előrejutásom útját a nomenklatúrában. Hiszen a brigád nem is annyira a szénről szólt, mint a pártfegyelemről. Ennek ellenére évekig különböző pártfunkciókban maradtam, egy darabig a budai II. kerületben, és végül a középiskolások számára írt *Március Tizenötödike* című hetilap szerkesztőségében. Az általános őrsváltás idején, 1950-ben, amikor sok régi tagot – elsősorban a polgári származásúakat – leváltottak, egy konstruált fegyelmi eljárás után kikerültem

az ifjúsági mozgalom központjából és a pártból is. Kétesztendő katonai szolgálattal viszonylag békésen élhettem túl a legsötétebb sztálinista éveket.

Akik nem léptek be a Kommunisták Pártjába, mint Gyuri, egyértelműen hátrányt szenvedtek munkahelyükön. Bár egyre inkább a szakmai hozzáértés számított, tisztában voltak velem, hogy lassabban léptették őket elő, mint a párttagokat.

Mint az országban szinte mindenhol, az élet fő problémája a lakáshelyzet volt. Kevesen tudták közülünk megmenteni a háború előtti helyzetet, és akkor is fenyegetett az a veszély, hogy „nem jár” ennyi és ennyi szoba, és beutalnak valakit a lakásba, mint a szüleim rózsadombi villájába vagy Gyuri nagynénjének (akinek Hollandiából visszatérve lakott) lakásába. Ő, mint említettem, Andráséknál vendégeskedett, aztán beköltözött feleségéhez. Évekig kerestek lehetőséget a helyzet javítására, de amikor az első társasházak épültek, az egész családban nem volt elég pénz, hogy be tudtak volna szállni. Végül 1970-ben, részben felesége városházi kapcsolatai révén és egy szabadalomért kapott jutalom segítségével sikerült egy újonnan épült budai lakást kapniuk.

Busi és menyasszonya két évig várt, amíg lakást kapott, Tomiék még tovább. De amikor az nagyobbak bizonyult, mint amihez akkor joguk volt, szerencséjükre sikerült egy budai házban lakást találni, főleg mert Tomi, aki sokáig lakott a szüleinél, össze tudott eleget spórolni a „cseréhez”. És így tovább. Oszti története a legérdekesebb. Újpesti kertés házukat valami városrendezés kapcsán lebontásra ítélték, és egy elfogadhatatlan alternatívát ajánlottak fel. Bár Oszti erősen tiltakozott minden protekció ellen, felesége végül meggyőzte, hogy írjon egy fontos elvtársnak, aki apósának valami mód tartozott egy szívességgel. Hamarosan kaptak egy listát, és egy elvtársnő körülvezette őket egy pár szép budai és pesti lakásban. Ekkor döntöttek a Pannónia utca mellett, aminek ugyan nem volt kertje, de jó helyen feküdt a klinikára való bejáráshoz. Azóta is megvan a szép tágas „polgári” otthon. János persze az építőipar közelében elég hamar tudott szerezni szép budai lakást, ahol a lányoknak külön szobái voltak, ami akkor ritkaságszámba ment.

Összességében: minden fejfájás ellenére mindnyájunknak szakmailag megfelelő és az adott körülmények között rendesen megfizetett állása volt, és aki ki tudott maradni a politikából, annak csak a családdal kellett törődnie. Persze szegények voltunk, a háború előtti életünkkel össze nem hasonlítható körülmények között éltünk. Emlékeim között van olyan, hogy érdemes volt

egy pár átszállójegyet nem kilyukasztatni, amikor úttörőimet kirándulni vittem, és így spórolni a napi villamosköltségen. Arra is emlékszem, hogy csak vasárnaponként volt igazi jó ebéd, mikor anyósom, aki egy óvodát vezetett, ételhordóban hozott nekünk finomakat. De azért SZOT-üdülőkhöz mehettünk nyaralni, telelni; a gyerekek a bölcsődében, óvodában, napköziben jól el voltak látva, és amint lakáshelyzetünk valahogy megoldódott, elfogadható volt az élet úgy, ahogy volt. Sokan emlékeznek rá, hogy szép napokat töltöttek a Dunán vagy a Balatonnál régi és új barátokkal, egykori cserkészekkel vagy kollégákkal még a „legsötétebb” ’50-es években is.

VII.

MENNI VAGY MARADNI

Minthogy a társaság egyharmada – kevesebb, mint az egész osztályban az emigránsok hányada – előbb vagy utóbb elhagyta Magyarországot, érdemes ennek külön fejezetet szentelni. Nem tudom, mennyire lenne megalapozott a „maradók” és a „menők” csoportját mint kétféle életstratégia képviselőit megkülönböztetni. Először is le kell számítani azokat, akik szüleikkel emigráltak – közülünk Tamást. (Az osztályból a korai emigránsok kivétel nélkül ide tartoznának.) Igaz, hogy ilyen esetben is volt választási lehetőség, mert Gyuri öccse például nem ment a bátyjával és anyjával Hollandiába. Aztán azok, akik vállalták az emigráció kockázatát, utóbb, új hazájukban épp olyan „letelepedett” és konformista életet választottak, mint azok, akik itthon maradtak. Másfelől többen a hazaiak közül (Busi, Tomi), akik bár hosszú évekig ugyanazon vállalati munkahelyen dolgoztak, amint erre mód volt, megszerzett magasabb állásuk (és az illetékesek szemében politikai megbízhatóságuk) révén nagyobb globetrotterek lettek, mint egyes külföldi barátaik. Mint látni fogjuk, az emigráció melletti döntésnek sokféle motívuma volt, nehéz lenne valamennyit egy általános viselkedési normaként felfogni. De talán mindegyikben volt szerepe a fiatalkori élményeknek, a szülői példának és más, a magunk számára is ismeretlen motívumoknak. Mélypszichológiába kockázatos lenne bocsátkozni.

A legmeglepőbb történet Tamásé. Anyja nővére, aki Szlovákiában bujkálva egyedülként maradt életben a kassai családból, megismerkedett egy fiúval, akinek az apja szintén Amerikában járt a 19. század végén. Az ő révén megtudta, hogy ő és nővére is szerezhet USA-állampolgár-

ságot. Tamás anyja a Szabadság téri amerikai követségen bemutatta az okmányt, miszerint apja, Abraham Friedmann 1884-ben Illinois állam lakosaként amerikai állampolgárságot szerzett. Csak azt kellett bizonyítania, hogy ő nem szolgált idegen hadseregben (ami nem volt nehéz), és nem szavazott külföldi választásokon (amit kijelentett). Nemcsak USA-útlevelet kapott, hanem a State Department meg is előlegezte a hajójegy árát. Tamás és nővére egy éven belül letelepedési engedéllyel (zöld kártyával) a kezében mehetett utána. Apjuk halála után és a hazai helyzet romlásával természetes volt, hogy a kivándorlást válasszák. Tegyük hozzá, Tamás meghálálta a befogadók nagylelkűségét, és évekig önkéntesen szolgált az Egyesült Államok haditengerészetében.

Gyuri ki- és visszavándorlásának története jellemző a korra. Mint írtam, apja halála után édesanyja új férjével hollandiai rokonához vándorolt ki. Gyuri vele ment, és az amszterdami egyetemen kezdett vegyészetet tanulni, amit mindig is akart. Útlevele azonban két év múlva, amikor idehaza a kommunisták átvették a hatalmat, lejárt, és a konzulátus nem hosszabbította meg. Közben a nagybácsi anyagi támogatása is kezdett kimerülni. Csak úgy maradhatott volna ott – és szerezhetett volna ösztöndíjat –, ha politikai menedékjogot kér. Ezt nem akarta, mert (talán éppen mert nem volt itthon azokban az években) még bízott a magyarországi demokratikus fejlődésben. Egy osztálytársunk, akivel együtt járt ott egyetemre, ostobának mondta, de Gyuri hazajött. (Osztálytársunk maradt, és most boldog nyugdíjas Angliában.) Budapesten jelentkezett az egyetemre, hogy tanulmányait folytassa. Átvették a holland indexét stb., és kérték, hogy várjon a döntésre. (Utóbb kiderült, hogy az aktát átküldték az ÁVH-ra, ahonnan sohasem jött válasz.) De Gyurit hamarosan behívták sorkatonának, és három évet szolgált Székesfehérvárott. Sztálin halála után, Nagy Imre első miniszterelnöksége idején apósa, miniszteriumi tisztviselő, vállalta, hogy interveniáljon Gyuri továbbtanulási engedélyéért. Még egyenruhában volt, mikor behívták a Fehér Házba, ahol egy ezredes fogadta, aki hosszabb történetet adott elő a „régii ÁVH túlkapásairól”, és megígérte, hogy ügyét felülvizsgálják. Gyuri naivan megkérdezte, hogy mi lesz a hollandiai egyetemi okirataival. „Örüljön, hogy csak azok tűntek el, és nem maga”, volt a válasz. A TTK csak egyet ismert el a két amszterdami évből, de Gyuri pár év alatt megszerezte a diplomáját. Igaz, hogy 1956-ban, amikor lehetett vol-

na, felesége el akart menni, de Gyuri utolsó vizsgái előtt állt, és nem volt kedve még egyszer mindent előlről kezdeni. Maradtak.

Dini egy lány után ment el az országból. Szexuálisan cionista volt, ő maga nem. A lány a szüleiivel együtt Izraelbe vándorolt ki, és ő utánuk akart menni. Egy soproni ismerőse összehozta egy embercsempésszel, és 1948 decemberének egyik éjszakáján át is jutott a határon, börtönből szökött nyilasok társaságában, akik zsidógyilkos hőstettekkel büszkélkedtek. Bécsi rokonoknál várta ki, amíg a Rotschild Spitalban működő cionisták Olaszországba nem vitték. Ott rövid várakozás után hajóra szálltak, majd amint kikötöttek, a katonakorú bevándorlókat teherautóra tették, és még aznap este feleskették az izraeli zászlóra. A többit már megírtam.

Heginek rendes állása és elfogadható lakása volt, de sem ő, sem felesége (aki több mint két évig ki volt telepítve Budapestről) nem érezte jól magát a kommunista rendszerben. A forradalom bukása után viszonylag könnyen átjutottak Ausztriába. Bécsből felvette a kapcsolatot a német kollégákkal, akik többször jártak nála látogatásban a Goldberger gyárban, és azonnal meghívták Frankfurtba. Egész életét az IG Farben szolgálatában töltötte, mint írtam, Németországban, Argentínában és Spanyolországban. Gáborék története hasonló: ők is a forradalom után a nyitott határon mentek Nyugatra, Kanadába és végül az USA-ba.

Az én '56 decemberi „disszidálásom” motívumai a fentiek keveréke volt. Nem volt kedvem a kommunista rendszer visszaállítását megvárni, és különböző, ismételt elvetett tervek után egyedül indultam útnak, hátrahagyva egy szétesőben levő házasságot és egy kisgyereket. Részben, mint Dini, egy lány, későbbi harmadik feleségem után, aki még novemberben elhagyta az országot. Gyártottam egy minisztériumi papírt, hogy iskolákat ellenőrizzek a nyugati határon, és nálam volt a frissen rehabilitált párttagságom könyvecskéje is. Mindkettő jól jött, amikor első kísérletre belefutottam egy szovjet járőrbe; sikerült meggyőzőnöm a parancsnokot, hogy legálisan járok a határsávban. Másnap óvatosabb voltam, és cserkésztapasztalataimat használva az erdőn át Ausztriába jutottam. Hamarost kaptam állást, mint a Németországba készülő diákok csoportvezető némettanára, és karácsony előtt Nürnbergben voltunk. Tíz évvel később, szintén vegyest politikai (konfliktus az egyre inkább jobbra tolódó professzorommal) és személyes (még egy

Tamás mint pincér (1948)

Dini és Zmira (1958)

Bak és menekült diákok Aufsess in Ofr. (1957 tavasz)

Gábor Kanadában (1957)

tönkrement házasság) okokból indultam el Amerikába. Az eredetileg ideiglenesnek szánt lépésből évtizedek lettek.

A többiek, tudtommal, nem terveztek emigrációt. János öccse '56-ban Amerikába ment, de János meg volt elégedve hazai helyzetével, és maradt. Később többször is dolgoztak közös vállalkozáson a világ különböző tájain, ő budapesti, öccse columbusi főhadiszállással. Tomi mint egy világhírű vállalat szakembere és meggyőződéses

kommunista, nem óhajtott elmenni Budapestről, de már igen hamar bejárhatta a világot cége zászlaja alatt. Emil, gondolom, boldog volt, hogy végre szakmájában dolgozhatott, és aztán mint történész utazhatott mindenfelé, és nemcsak szakmai utakra. Oszti is meg volt elégedve kitűnő klinikai állásával, neki is, mint bizonyára másoknak is, családi és személyes okai is voltak, hogy nem tervezett kivándorlást. Hasonlóképpen Busi is elégedett volt egyre magasabb hivatali pozíci-

ójában, és aztán ő is sokat utazhatott gyára termékeit árulva. András viszont nagy magyar hazafi – és elég sokáig lelkes kommunista – volt, semmint hogy máshol akart volna élni.

VIII. FORRADALOM ÉS AZUTÁN

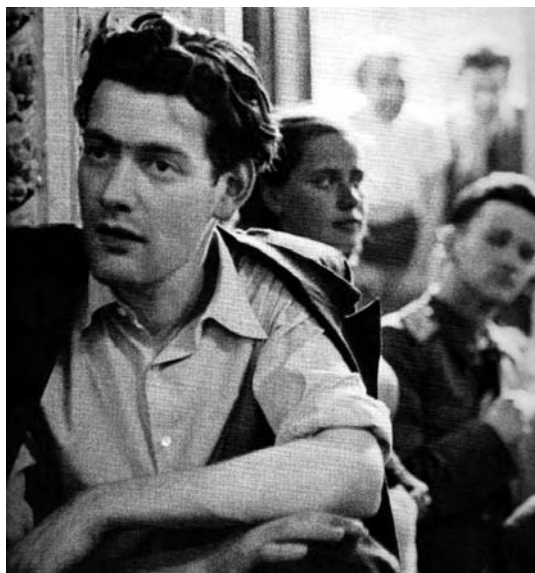
1956 sokunk életében mérföldkő volt. Mint fentebb írtam, legalább öt osztálytársunk (hároman a tizenkettő közül) elhagyta Budapestet a forradalom leverése után, noha egyikünk sem volt különösebben aktív a felkelés idején. Nem tudom pontosan, de biztos, hogy többen közülünk jártak a Petőfi Kör rendezvényeire. (Én csak röviden szólaltam fel a pedagógusvitában, de a kör vezetői régi barátaim voltak.) Többnyire szakmai pályánk elején jártunk, sokunknak kisgyereke volt, csak mértékkel vettünk részt a politikában.

Tomi mint egyetemet végzett párttag 1956 októberében tartalékos tiszti továbbképzésen volt egy vidéki laktanyában. Ő az előző nyár eseményeit (nyílt kritika a Petőfi Körben és másutt, Rákosi leváltása stb.) mint „jobbratolódást” élte meg. (Ma is így látja.) Fiataltisztársainak, így emlékszik, teljesen irreális elképzelései voltak Magyarországot védelmi képességeiről, különösen a szovjetekkel szemben. Október 23. után néhány ávós a laktanyába menekült; egyesek löni akartak rájuk, de Tomi megakadályozta, és azt mondta, hogy menjenek haza. Az államvédelmisták azt állították, hogy a közeli falvakban csend-

őrök vették át a hatalmat (ez a szöveg aztán szerepelt a kádárista „fehér könyvekben”, bár tudtommal nincs rá bizonyíték). A második szovjet beavatkozáskor tankok vették körül a laktanyát, állítólag valaki rájuk lőtt. Tüzet is nyitottak, de Tomi emlékezete szerint inkább csak egymásra lőttek. Ő november 7-én jött haza Debrecenből, ahol mély benyomást tett rá a repülőtéren várakozó több tucatnyi szovjet sugárhajtású vadászgép, és visszagondolt tisztársai kardcsörtetésére. (Sugárhajtású gépeket még évekig nem láttunk másutt.)

A többiektől nem hallottam ilyen közvetlen emlékeket a forradalomról. János apja felhasználta a szabadság pár napját, hogy leleplezzen egy álépítést az irodájában, aki valójában egy politikai káder volt. Utóbb ez az állásába került, néhány hétig letartóztatásban is volt, és csak jó pártkapcsolatai révén úszta meg ennyivel. Én csaknem egész idő alatt az egyetem központi épületében működő A Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottsága nevű sürgés-forgásban voltam. Főleg Markos György földrajzprofesszor régi barátomnak (a francia ellenállás volt tisztjének) segítettem a segélyszállítmányok szervezésében. Az 1949-ben feloszlott és október 30-án újra megalakult Magyar Cserkészszövetség kapcsolatba lépett a bizottsággal, és mert valaki emlékezett rá, hogy én voltam valamikor cserkész, átküldtek a Nagysándor József utcai cserkészházba, hogy képviseljem a forradalmi értelmiséget. Megható volt, ahogy a – többnyire börtönt járt – egykori cserkészvezetők engem, akit mint

Emil a Petőfi Kör sajtóvitáján

A volt Tisztiházban. 42 évvel később.
Bácskai Verával és Sz. Jónás Ilonával

a kommunisták által annak idején a cserkészet „átszervezésére” beküldött embert ismertek, fogadtak. „Téged is becsaptak” – mondták cserkészmódra balkézrel lekezelve, és azonnal bevontak az újjáalakulás feladataiba. November 5-re voltunk bejelentve a történelmi felekezetek vezetőihez, Mindszentyt beleértve. A látogatás ismert okokból elmaradt.

A fiúk, akik a felbomlott kommunista párt tagjai voltak (Tomi, Busi, András), előbb-utóbb beléptek a forradalom leverése után alakult új állampártba. Aki nem, azt ugyan időnként bátorították, de nem erőltették.

Aztán a kádárista ún. gulyáskommunizmus éveiben az élet egyre élhetőbbé vált. Azt hiszem, Tominak és Businak volt legelőször autója – persze Trabantja – a hatvanas évek elején, a többieknek később. A hetvenes években nyaralókat vettek, Busi Leányfalun, Osziék Nógrádban, Tomi egy parasztházat a Balaton mellett, Alsóörön, mások másutt. Amint mód lett rá, külföldre is utaztak amennyit csak lehetett, még ha csak minden második-harmadik évben is. És egy ideig vittek magukkal szalámit, konzervet, hogy az igen alacsony „devizakeretet” kiegészítsék. Gyuriékát egyszer külföldi barátok kérdezték pénzügyeikről, és ők mondták, hogy 70 dollárt kaptak. Az nem is kevés egy napi kiadásra, válaszolták azok – csak hogy az összegnek két-három hétre kellett tellenie.

A rendszerváltás, természetesen, nem volt éredekeltelen az itthon élők számára, de alapjában nem változtatott az életükön. Hiszen akkor már, hatvanévesen, lassan pályájuk végén jártak, többnyire vezető pozíciókban. Busi és Gyuri folytatta addigi munkáját nyugdíjazásáig és azután is. Tomi, mint írtam, megpróbált vállalkozni addigi szakmájában; tizenöt évig jól is ment az üzlet. János helyzete annyiban is javult, hogy az általa is szervezett érdekképviselet, a Mérnöki Kamara, melynek évekig alelnöke volt, a szakma jogilag és politikailag fontos szervezetévé vált. András már a Kádár-korszak végén bekapcsolódhatott a műemlékvédelem nemzetközi szervezeteibe, fontos külföldi és hazai kezdeményezéseket vezetett. Emil jelentős kiállításait fentebb említettem.

Az emigránsok kapcsolata az „óhazával” nagyon különböző volt, és főleg attól függött, maradt-e életben valaki is itthoni családjukból. Sokuknak nem. Tudom, hogy Dini rendszeresen járt Pesten, gyakran útban Amerika és Izrael között. Én 1972-ben voltam először Magyarországon, egy konferenciára érkező (egyszemélyes) „kanadai

delegáció” tagjaként. Szüleimmel és Pesten élő gyerekeimmel többnyire Prágában vagy Jugoszláviában találkoztunk, ahová piros útlevelemmel is lehetett utazni. A '70-es évek végétől kezdve rendszeresebben jöhettek Magyarországra, felújítottam régi, és kötöttem új barátságokat. Egy ideig, gondolom, megfigyelték, kivel és hol. Néhanyszor hivatalos kultúrccsere keretében is voltam Budapesten, és jól mulattam, hogy „kanadai vendég” vagyok.

IX.

„OSZTÁLYSZOLIDARITÁS” ÉS EGYÉB TALÁLKOZÁSOK

Nem sokat hallottam osztálytársak kapcsolatairól érettségi után. Egy páran említettek bulikat Andráséknál és másutt; Gyuri mindenkor megvetett díványáról Rechnitz néni jóvoltából már volt szó. Hegi sógorságba került egy osztálytársunkkal, de abból nem lett közeli barátság. Én néha találkoztam Ladányival '56 előtt, Emillel pedig a 80-as években többször is, szakmai alkalmakkor. A Lipótvárosban lakók nyilván összefutottak egymással, sőt, voltak, aki egy házban vagy egész közel laktak egymáshoz. Az emigránsok is hallottak egymásról időnként, de rendszeres kapcsolatban csak a Héja őr Toldi-cserkészei maradtak.

Míg a vörösmartysták csak nemrégben kezdtek kapcsolatot építeni volt cserkésztestvéreikkel (most már van honlapjuk, üzenőtáblájuk, rendszeres találkozóik), a toldistáknak évtizedek óta megjelenik az *Örvény* című újságja, ahol olvashatnak egymásról. A Héjákat Dini mindig összetartotta, igaz, hogy ők valójában már cserkészkedésük előtt egy baráti társaság tagjai voltak, az őr csupán „intézményesítette” a kapcsolatot. Nehéz megítélni, mit jelentett ez a barátság számukra, de biztos, hogy jó érzés volt a sokféleképpen szétszakított világban gyerekkori társakkal együtt lenni hol levélben, hol telefonon, hol pedig közös nyaralásokon. Egyéb barátaink nem osztálytársak voltak; Gyuri mesélte, hogy néha találkozik egykori bajtársakkal, Tamás egy régi kollégájával és egykori szomszédjával. Nekem is van egy pár barátom, többnyire kollégák németországi és amerikai időkből, de egyik sem hasonlítható ifjúkori barátságainkhoz. Az én fiatalkori barátaimhoz (Litván Gyuri és mások) sem mint osztálytársakhoz voltam közel.

Arra viszont senki sem emlékszik, hogy osztálytársi „szolidaritásból” valaha is lett volna va-

A „Héják” 1990 tájékán

lami kézzelfogható „haszna”: hogy – ahogy az angol mondja – „old school tie” (ahol a *tie* mind kötődést, mind metaforikusan az egyetemi nyakkendőket jelenti) alapon kapcsolati előnye lett volna szakmában, állásban stb. Persze azért is, mert kevesen voltunk azonos vagy közeli szakterületeken vagy munkahelyeken.

Ettől függetlenül mi és gyerekeink néha kereszteltük/ték egymás útját, akarva akaratlanul. Mikor Emil öccse börtönben volt, családja, aligha véletlenül, Litván anyósánál lakhatott. Zsófi lányom jelenlegi főnöke Emil unokaöccse. Mikor Zsófi (akit nem vettek fel az egyetemre disszidens apja miatt) a tanítóképzőbe kezdett járni (ami nem egészen illett „köreink” ízléséhez), csak egy lánnyal barátkozott meg: Dini unokahúgával. Biztos, hogy lehetne még több „útkeresztést” találni, amelyek közül egyik-másik talán véletlen volt. Mikor egyszer valaki a közhelyet, hogy „kicsi a világ” említette, Zsófi azt válaszolta; „Nem a világ kicsi – mi vagyunk kevesen.” Alighanem igaza volt.

X.

TESTVÉREK ÉS ÉLETTÁRSOK

A kép kerekítése végett megpróbálok pár szót szólni barátaim testvéreiről és feleségeiről, élet-

társairól. Amennyire hallottam, a testvérek életútja a mieinkhez hasonló volt.

Dini húga az ELTE-n végzett, egy híres tudóshoz ment feleségül, de korán meghalt. Fent említett lánya szintén fiatalon halt meg. (Az ő férje, ritkaság a társaságban, kereskedő: először drágaköböltje volt, most több gyarmatáru-üzlete.) Másik lánya egy NGO vezetője, a magyarországi romák vállalkozásait segítő alapítvány (amit egy fiatalkori barátom alapított) igazgatója.

Emil öccse könnyebben került be az egyetemre – még a származás szerinti sztálinista diszkrimináció előtt –, és igen sikeres tanár és iskolaigazgató volt Szombathelyen. 1956-ban ott szervezett egy, a Petőfi Körhöz hasonló vitafórumot, és októberben a forradalmi bizottság tagjává választották. Szerencséjére, csak (!) másfél évig volt börtönben. Ez alatt Emil tartotta a lelket (és testet) feleségében és három gyerekében. Egész életükben közel maradtak egymáshoz. Miklós aztán Pestre került, és mindmáig a Kereskedelmi és Vendéglátóipari Főiskolán tanít. A rendszerváltás után a baloldal egyik ismert alakja volt; fiai és lánya az alternatív oktatás úttörői Magyarországon; Gábor fia az SZDSZ vezetőihez tartozott, országgyűlési képviselő is volt.

Gábor húga, nála öt évvel fiatalabb, szintén elektromérnök, villanyvasutakat tervezett, olim-

piai úszó volt, egy filozófus felesége.

Gyuri öccse, mint írtam, nem ment velük külföldre, technikus volt Dorogon, ott is házasodott, technikust vett feleségül.

János öccse, természetesen építőmérnök, egy ideig utóda volt a műegyetemi tanársegédségben, de a forradalom bukása után Amerikába ment. Az ohioi Columbus egyetemén tanított; felesége, szintén mérnök (és szintén kikeresztelkedett zsidó) egy tervezőirodában dolgozott. Utóbb saját céget alapítottak, amely egy „egyszerű, de nagyszerű” (így János) ötlet révén igen sikeres lett: ahelyett, hogy egyes feladatokat alvállalkozóknak adtak volna ki, mint szokásos, mindent a cégen belül szerveznek meg. Világszerte voltak építkezései, egy részüket budapesti testvérével együtt valósította meg.

Tamás nővére itthon az amerikai követségen dolgozott, New Yorkban különböző vállalatoknál. Férje pénzügytudományi professzor volt, nemrégien halt meg.

Oszi testvéréről csak annyit tudok, hogy gépészmérnök volt, sokat dolgozott külföldön, ezért bízta gyereke nevelését a nagyszülőkre és Osziékra.

Amennyire hallottam, barátaim nagy részének hosszantartó és sikeres házassága volt. Csak négyen említettek több élettársat, és ebből ketten voltunk több mint kétszer házasok. A berzsenyista fiúk hagyományosan ráskaista lányokkal (az egykori Ráska Lea leánygimnázium a Szemere utcában volt) jártak, és vice versa. De én csak két ilyen házasságról tudok, és azok sem gimnazistakori szerelmek voltak; másképp találkoztak, és véletlenül illenek a képbe. Osztálytársaim nagy része társaságban (gyakran osztálytársakkal együtt) vagy munkahelyen stb. ismerkedett meg a feleségével. Emil, mint említettem, a Vándor-kórusban találkozott Évával, a holokauszt túlélőjével. András először egy kolléganőjét vette feleségül, aztán egy gyerekkori barátnőjét. Tomi turistaegyesületben ismerte meg Pannit, aki egy bajtársa nővére volt. Tamás viszont a buszmegállóban találkozott Vallival: mindig ugyanakkor szálltak fel munkába menet. Gábor hirdetés révén jött össze mai élettársával. Oszi és Márta története a legromantikusabb, szinte novellába illő: a lány egy vizsgálatra ment be az újpesti kórház egyik híres (zsidó) orvosához, és Oszi medikusként ott volt laboráns. „Ugyanarra lakunk” alapon hazakísérte. Aztán feltűnt az egyik hétvégén a csónakházban, ahová a lány járt evezni. Újpest kisváros, Márta találkozott a villamoson Oszi testvérével is, az is szóba hozta

a házasságot. A fiú egyre többször jelent meg véletlenül ugyanott, ahol ő. A diplomaosztáskor már házasok voltak. Én először egy kollégámat – akivel a hetilapnál dolgoztunk együtt – vettem feleségül, aztán egy fiatalkori ismerősömet, harmadszorra egy volt gimnáziumi tanítványomat, és Amerikában egy lányt az egyetemről, ahol vendégtanár voltam.

Szüleinkkel ellentétben élettársaink többnyire szakmabeliek voltak, majdnem mind diplomás. Két mérnök, két építész, egy-egy orvos, könyvtáros, közgazda, művészettörténész, nyelvész, képzőművész, szociális munkás. Csak néhányan nem voltak „értelmiségiek”: egy varrónő, egy laboráns, egy műszaki rajzoló. Ha jól látom, egyikünk sem „házasodott be” vagyonosabb vagy egyébként „jobb” családba. Nem hallottam eleget az asszonyokról, hogy részletesebben írhatnék róluk, de egy pár vázlatos portrét tudok rajzolni, talán jellemző adalékként.

Busi feleségének, Grétinek kalandos ifjúsága volt. Szülei, bár anyja magyar volt, lengyel állampolgárok voltak. Édesapja, egy asztalos, még a '30-as években kivándorolt Franciaországba. Mikor a német megszállás idején jelentkezniük kellett a rendőrségen, az apa elérte, hogy Grétit, aki Magyarországon született, mint „egy szövetséges nemzet állampolgárát” engedjék egy francia családhoz költözni. A szülőket Auschwitzban megölték. M. és Mme Boileau segítette a kislánynak búvóhelyet találni, és kapcsolatba kerülni a földalatti JOINT (amerikai, zsidókat segítő szervezet) irodájával. Egy apácázárdában érte meg a felszabadulást. Az árva gyerek azután hazajött Magyarországra, de csak franciául tudott. Először az itteni JOINT-nál dolgozott, később műszaki rajzoló lett, és egy szövetkezetben kapott jó állást. Sokat betegeskedett, viszonylag fiatalon, hirtelen halt meg.

Gyuri felesége, Ancsa ráskaista és elvált szülők gyereke volt, már a gimnáziumban lelkes kommunista – 1956-ig. Apja gépészmérnök volt, utóbb az egyik minisztériumban dolgozott. (Találkoztunk vele Gyuri történetében.) Ancsa a Műegyetem építészmérnöki szakán végzett statikusként; pár évig különböző helyeken dolgozott, de aztán egész életében a BUVÁTI statikusa volt. Már a Kádár-rendszerben sikerült külföldi ösztöndíjakat szereznie, ahol felszedett elegendő nyelvtudást, és élvezte fehér hollóságát az egyébként szinte kizárólagosan férfi szakmában.

Vera, András második felesége, eredetileg angol-országi szakra akart járni, de az előbbiről „lebeszéltek”, így szlavistaként végzett az ELTE

András és Vera

Busi és Gréti

A Baróth család (2010)

Gyuri és Anca

BTK-n. Először egy szovjet-ösztöndíjas fiúhoz ment feleségül, lányuk született, de akkorra már a házasság tönkrement. Második férje egy régi jó barátja volt, de túlzottan kikapós. Akkor egy író-újságíróhoz ment férjhez, aki régi kommunista, a Rajk-perben börtönviselt volt, de aztán hirtelen meghalt. Ekkor házasodott össze Andrással, akit kislány kora ismert. Mikor az orosz nyelv monopóliuma megszűnt, visszatért eredetileg tervezett szakmájához, és az angol nyelv és irodalom tanára lett a Színházművészeti Egyetemen. A lánya, egy jó nevű galéria tulajdonosa, révén már két dédunokája van.

Erika, második feleségem egy korán meghalt tisztviselő és egy – utóbb óvodaigazgató – tanár-

nő lánya; egyik nővére orvos volt, a másik egy sebész felesége. A budai Gizella gimnáziumba járt, onnan ismertem mint fiatal kommunistát. Jó matematikus volt, a Marx Károly Egyetemen tanult közgazdaságtant. Egy barátnőjével (aki később elismert szociológus lett) együtt majdnem kizárták onnan, mert nem lelkesedett eléggé Sztálin elvtársnak *A szocializmus politikai gazdaságtana* című művéért. Ezért először csak könyvelői állást kapott egy kőbányai gyógyszergyárban. Mikor mindkettőnk korábbi házassága szétesett, egy régi cserkészpajtásom hozott össze bennünket. Nem jött velem Nyugatra, viszonylag fiatalon halt meg Budapesten.

Pollyval és Vladimir nevű macskánkkal (Vancouver, 1973 körül)

Tomi felesége, Panni egy varrónő és egy pék lánya, a mi vidékünkől igen távol nőtt fel. A Köztársaság tér mellett laktak, '56-ban tanúja volt az ottani tragikus népiépületeknek. A Berzsenyi régi épületében működött Kossuth Zsuzsa Gimnáziumban végzett, aztán, mint Tomi is, elektromérnök – és természetjáró – lett. A Telefongyárban volt állása, ami azért volt különösen jó, mert évente kiküldték őket Bécsbe tanfolyamra, és annak a napidíjából már igen korán tudtak utazni.

Oszi felesége, Márta egy újpesti gyárigazgató lánya, színiiskolás volt, majd a Központi Statisztikai Hivatalban dolgozott. 1944-es megmeneküléséről és férjével való romantikus találkozásáról már írtam fentebb.

Tamás német felesége, Valli evangélikus papi családból származott, Heidelbergben az amerikai hadsereg könyvtárában dolgozott, és az egyetemen filozófiát hallgatott. Egy ottani barátja ajánlásával vándorolt be az USA-ba, és a chicagói egyetem jogi könyvtárába járt dolgozni, mikor a buszmegállóban megismerte Tamást.

Amerikai feleségem, Polly egy angoltanár nő és egy útépítési technikus lánya, ahhoz a generációhoz tartozott, amely a polgárjogi csatákban lejárt a déli államokba; tagja volt a baloldali Students for Democratic Society egyesületnek. Egy vietnami háború elleni tüntetésen találkoztunk, és elég hamar összeházasodtunk, hogy velem jöhessen Kanadába. Egyetemi tanulmányait (főleg kínai történelmet tanult) nem folytatta, de az

amerikai Wilmington, Delaware néger gettójában szerzett tapasztalatai alapján közösségsszervezéssel foglalkozott, majd képzőművész lett. Több kiállítása volt kollázsokból és textilmunkákból. Évtizedek óta taoista tajcsit tanít.

XI. A KÖVETKEZŐ NEMZEDÉK

Tizenkettőnk közül tíznek vannak felnőtt gyerekei, és mindnyájan szívesen beszéltek róluk. Mégis, bár valamennyi középkorú úr vagy hölgy, saját gyerekekkel, nem sokat tudok az életükről. Szerettem volna egyik-másikkal interjút készíteni, de, noha barátaim közül egy pár megkérdezte fiát-lányát, erre egyik sem vállalkozott. Tovább kellett volna kutatnom, tudom. Egyetlen kivétel Tamás fia, Peter volt, aki szívesen megküldte nekem verseit, amelyekben foglalkozik a szülőkkel és nagyszülőkkel, elképzei az amerikai magyar és az elegáns pesti ügyvéd úr nagypapát, lapozgat anyja egyetemi olvasmányai között, elmereng a vérzivatar túléléséért és túl nem élt rokonok emlékére. Az angol verzióban függelékként közöltem egy párat, Peter szíves engedelmével. Műfordításra nem vállalkozom, így ezek innen kimaradnak. Az alábbiak tehát alig adnak többet, mint statisztikát, illetve névsorolvasást. Életutak csontvázait.

András lánya építésznek tanult, férje szintén. Egy pár évig Kanadában próbáltak szerencsét, de visszajöttek Budapestre. Jó állásuk van. Köreinkben kevésbé szokásos módon perben állnak mostohájukkal örökségi ügyekben; barátok próbáltak közvetíteni, de nem sikerült.

Dini lánya az egyik New York állambeli egyetemre járt, aztán, mint a többiek az ő korában, utazott Európában, pincérkedett Alaszkában, majd férjhez ment, és Kaliforniában él. Egy vállalat személyzeti osztályát vezeti. Egy fia és egy lánya van. Dini említette, hogy bár tud ivritül (amit ő és felsége egymás közt használ), de szívesebben beszél angolul. Az egész család nagyon büszke az unokára, aki ugyan Down-szindrómával született, de a bar micváján hibátlanul szerepelt. Dini fia először színház szakra járt, de átnyergelt az informatikára, és ma egy internetbank rendszergazdája. Felesége eredetileg szintén színház volt, de végül pedagógus lett, egy keleti parti általános iskola igazgatója. Három gyerekük van. Magyarul senki sem tud az egész társaságból.

Emil fia zenész és zene tanár. Egy kolleganőjével házasodott össze, de régen elváltak. Fiuk szo-

A Danieli család Jason bar micváján (2006)

ciológiát tanul az ELTE-n, és nemrégén szép kiállítás nyílt meg a fényképeiből.

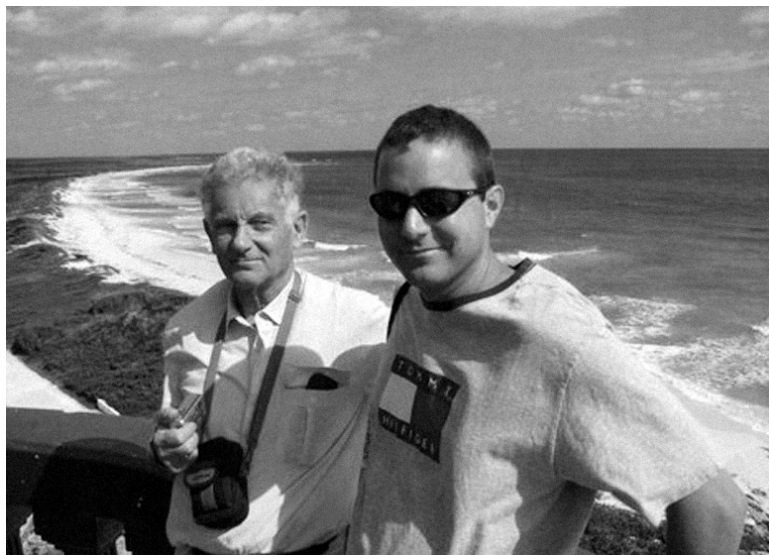
Gábor idősebbik fia informatikus, az IBM-nél dolgozik. Két gyereke van, az egyik vegyészhallgató, a másik jövőre megy egyetemre. A kisebbik fiú egy e-könyvkiadónál dolgozik, felesége középiskolai tanárnő. Bostonban élnek, két gyermekük (9 és 13 éves) elitiskolába jár és kiváló tanuló. Lánya ápolónő egy közeli kórházban, nagyon jól keres. Ír férjével három gyermekük van, ketten már elkezdték az egyetemet, egy még gimnazista.

János egyik lánya – természetesen – mérnök, a másik ugyan mérnökként kezdte, de végül matematika-informatikából doktorált; a harmadik (anyjára ütött) orvos. Ketten mérnökhöz mentek feleségül, az orvosnő férje egy MTA-intézetbeli kutató. Az egyik lány családjával Ohióban él, ahol János öccse is. Az unokák többé-kevésbé őrzik a családi hagyományt: a két magyarországi biomérnök, az amerikaiak közül az egyik informatikus, csak egy másik kalandozott el – a nagypapa bánatára – elméleti berkekbe, Berkeley hatására. Az amerikaiak gyakran jönnek Pestre, jól tudnak magyarul, persze, a „magyarok” is angolul. János egyszer büszkén mutogatta unokájának a Műegyetem folyosóján a magyar Nobel-díjasok fényképeit. Nálunk, mondta a berkeley-i

diák, extra parkolóhelyük van. Ennyi, ahogy Pesten mondani szokás.

Tamás lánya a college után a kiadói szakmába ment; jelenleg az International Reading Association igazgatója. Később ment férjhez, egy gyerekpszichológushoz. Tamás említette, hogy sem németül (az anyja anyanyelvén), sem magyarul

Korda János unokájával

Anyám az unokákkal

A Bak gyerekek és házastársaik

nem tud. Fia, a már említett Peter jogot végzett, Philadelphiában él, író, költő. Szellemi örökségében szerepelnek a híres magyar futballisták, Puskás és Namath (Német), és – apja támogatásával – maga is focizott (nem amerikai futballt). Versiben, mint említettem, sokszor feltűnnek az európai elődök.

Hegi fia Formula 1-es technikus. Négy hónapot Frankfurtban tölt a csapattal, nyolcat szabadságon, a zöld-foki szigeteken, élettársával és közös gyerekükkel. „Messze esett az alma a fájától”, mondta Hegi. Hegi lánya nem akarta a szülők „látástól vakulásig meló” életét folytatni. Egy ibizai nyaraláson talált magának egy sikeres spanyol építési vállalkozót, és éli világát. (Semmi baj, a lánya viszont egy elit nemzetközi közgazdasági egyetemre jár, és kiváló hallgató.)

Tomlány óvónő volt, egy darabig au pairként Münchenben is, de nem tanult meg rendesen németül. Férje orvos, két gyerekük van. A lány a Mintába jár, és állatorvos akar lenni, a fiú reméli, hogy őt is felveszik ugyanoda. Zuglóban laknak, nagyobb lakás jól jönne, de a férj nem fogad el hálapénzt, úgyhogy várni kell, míg telik rá.

Osziék lánya közgazdász végzettséggel újságíró, az ő lánya pedig jogász. Ők nevelték fel Oszi testvérének a fiát, sajátjukként. Ő igen sikeres plasztikai sebész Budapesten.

Az én fiam igazi self-made man. A szüleimnél nőtt fel, a szentendrei ferenceseknél érettségizett, a disszidens apa miatt (is) egyetemre nem gondolhatott. Nyomdászatot tanult, de aztán elhatározta, hogy tengerre szeretne szállni, és elment zsákolni a Szabadkikötőbe. Ott diszpécser-ségig vitte, közben egy évre elment szerencsét

Bak Péter és fiai

próbálni Németországba. (Én már nem voltam ott.) A rendszerváltás után logisztikai ismereteivel átment az Ikeába, aztán más cégekhez, vezető állásokba. Nagybik fia a Praktikernél eladó, és egyelőre nem is tervez mást. (Egy másik messze esett alma?) A fiatalabbik éppen megszerezte a közlekedésmérnöki diplomáját.

Nagyobbik lányom tanítónő volt, de már húsz éve az alapítványi és magániskolák őrangyala, egyesületük egyik vezetője. Első férje fiatalkori barátja volt, együtt voltak az Orfeo alternatív színházban (ő aztán a rádióhoz ment), a második informatikus – szintén gyerekkori ismeretség,

egykori iskolatárs egykori férje. Idősebbik lányának Waldorf tanítónői képzése van, de most kosztümösként filmprodukciókon dolgozik. Egy ideig – kivételesen – egy ortodox zsidó fiúval volt házasság, kóser házat vezetett, míg el nem váltak. Két gyereke elemibe jár. Fiatalabbik unokám könnyelműen magyar és nyelvészet szakon végzett az ELTE BTK-n, de most levelezőként pszichológiát tanul, amivel talán lesz rendes állása is. Jelenleg könyvtáros egy szakiskolában, és nagyon sikeresen szoktatja rá a diákokat a könyvtárba járásra. Ezenkívül bűvároktató is, néha. Mindkét lány élt külföldön, Kata New Yorkban, Boga Londonban, ahol egy hajóházban lakott, máig is kedvenc helyén. A legkisebb, fiú, nagy nehezen leérettségizett (nem jól tűrte az iskolát), pár évig színházi díszletező volt, most mentős lett.

Kisebbik lányom Kanadában járt iskolába, ott végzett film szakon, de visszament Berlinbe, ahol az anyja lakik. Teljesen kétnyelvű, angol-német, kicsit tud magyarul. Részben önéletrajzi filmje családjáról, barátairól, Pesten és külföldön *East West Home's Best* (talán: „Mindenütt jó, de legjobb otthon”) címmel jelzi, hogy mik foglalkoztatják.

Mint láttuk, mindnyájunknak több gyereke volt, mint szüleinknek, és nekik is több, mint nekünk. Az unokák – legalább harminc van – még elég fiatalok, de többnyire az előző generációk életútját járják. Gyerekeink választásai szélesebb körűek, mint a mieink voltak. Persze az előző nemzedék útja a kereskedelemről az értelmiségi szakmákba már nem volt releváns számukra. De csak a fele végzett egyetemet, heten főiskolát, hárman technikai képzést kaptak. Az unokák viszont, úgy tűnik, a huszonegyedik század kihívásaira ismét minél magasabb képesítéssel válaszolnak. Nem tudok eleget a nyelvtudásukról, csak néha említették, de többen kétnyelvűek. Az emigránsok gyerekei nemigen tudnak magyarul.

Ami a Lipótvárost illeti, pár fiunk és lányunk ott lakik, de nem sokan. Lányom hosszabb vándorlás után oda költözött, egyik lánya épp most vett ott lakást. A fiatal családok egy része, mint az a 20. és a 21. század fordulóján divatos lett, kiköltözött a városból. A fiam az Alföldön lakik, 30–40 km-re a fővárostól.

Végül: mit kapott ez a társaság tőlünk „útravalónak”? Nehéz megmondani. Anyagiakban talán még kevesebbet, mint mi a szüleinktől. De azért András és Osi lányai az elegáns Rechnitz/Román ill. Altmann/Alánt lakásban nőttek fel, Péter

fiam a Rózsadombon, többé-kevésbé háború előtti középosztályi környezetben, szép bútorok, könyvek, szőnyegek, zeneszereknyek között. Könyvek, festmények, mint említettem, néha továbböröklődtek. Többen közülünk tudtak segíteni lakást venni a gyerekeknek. Ha kellett (első sorban Nyugaton), továbbtanulásukat valahogy finanszíroztuk. Tamás focizni és síelni tanította a fiát, az meg az anyja könyveiből olvasott német filozófiáról. Külföldi útjainkra, ha lehetett, magunkkal vittük a gyerekeket, „kinyitottuk a világot”, és ők is így tettek az övéikkel. Lányom egyszer elégedetten állapította meg, hogy mindenütt a világon vannak barátaink, és utazhat bárhová, nem lesz „idegenben”. Ez nyilván vándorlásaim haszna. A minap sikerült lealkudnia egy bécsi hotelszoba árát azzal, hogy ő egyik „törzsvendégük”, Bak professzor lánya: „kis hal, jó hal”, mondja a német.

Ha sikerült volna beszélgetnem osztálytársaim gyerekeivel, többet tudnék arról, hogy mit gondolnak minderről.

XII.

„ZSIDÓK” ÉS NEM ZSIDÓK

Aligha kell indokolnom, hogy ez a téma megér egy külön fejezetet, nemcsak mert egy egykori „zsidó osztály” diákjairól van szó, és mert a mi életünkben zsidónak számítani egy ideig élet és halál kérdése volt, hanem mert az asszimiláció, a beilleszkedés és annak fonákja, a kirekesztés a magyar társadalom egyik központi kérdése volt – és válik ma ismét azzá.

Mint fentebb írtam, csak egyikünk emlékszik egy kaftános nagypapára. A többiek nagyszülei-nek jó része templomba csak néha járó, neológ izraelita volt, de azok sem mind. Kállai nagyanyám, egy zsidó kántortanító özvegye, természetesen követte a vallási előírásokat. A kolozsvári Klein főmérnök úr számos polgári egyesület tagja volt, de a hitközséghez nem volt köze. Pesti nagyapám (egy vallástanár fia), úgy tudom, fizetett egyházi adót, vagy valami jótékonyági alapba adakozott, de zsinagógába ő sem járt. Egyesek emlékeznek rá, hogy a szülők – többnyire a vallásosabb nagyszülők kedvéért – a sátoros ünnepeken (anyám így hívta az összes zsidó nagyünnepet) elmentek a templomba, és talán böjtöltek is hosszúnappor. Hegi mamája péntek esténként gyertyát gyújtott. (Egy másik osztálytárs mesélte, hogy az ő anyja is, de ügyvéd apja

mindig elfújta.) A jiddisül beszélő libás nagymama persze kóser háztartást vezetett, de a többi osztálytársnál nem emlékszem, hogy betartották volna az étkezési előírásokat. Tizenkettőnk közül, ha jól emlékszünk, hétnél vagy nyolcnál volt karácsonyfa, ha „Jézuska” nélkül is. Hogy ki mennyire volt hívő ember, azt nem tudjuk. Apám tábori lapjain látom, hogy bízott valamilyen Istenben, aki majd hazavezeti, de hogy ez több volt-e, mint egy hagyományos gondolatba való kapaszkodás az életveszélyben, nem tudom. Templomba sohasem járt, héberül nem tudott.

Kifelé mindenestre legtöbben igyekeztek megszabadulni a zsidó „identitástól”, ahogy manapság nevezni szokás. Ennek egyik jele volt a névmagyarosítás. Közülünk csak Gyuri visel máig is német (bár nem tipikusan „zsidós”) nevet. Három fiú apja már magyarosított névvel született, Tamásé a Károlyi-forradalom idején szerzett régies helyesírású (th-s) nevet, amit máskor nem lehetett. Heginek a papája fordította le a Geigert Hegedűsre. A többiek nagyrészt születésünk előtt magyarosítottak; András csak a diplomája megszerzése előtt. Oszti felnőtt korában változtatta az egyébként ősnémet nevét az anyósa által kitalált egyedi Alántra. Az én családomnak nem kellett ezzel vesződni. Az említett szenicei tragédiát túlélte leszármazottaknak a gyülekezet a megtisztelő *bnai kados* (a „szentség fiai”) nevet adta; annak a rövidítéséből, magánhangzóval kiolvasva lett B(a)k, egy egyébként közönséges magyar név.

A zsidó hangzású keresztnevek régen eltűntek a családfákon. Dédnagyapáimat hívták Izraelnek és Simonnak. Persze, ez Magyarországon problémás dolog, hiszen az Adolf (kállai nagyapám és hittantanárunk neve) gyakran számított zsidósznak, előre nem látva e név legismertebb viselőjét. Bibliai nevek pedig gyakoribbak például a székegyeknél, mint a modern zsidóknál. De Vera mesélte, hogy valamelyik nagyapját a 19. sz. közepe tájt Ferencnek nevezték, Rákóczi Ferenc tiszteltére – és ez akkor feltűnő „hazafias” demonstrációnak számított egy zsidó fuvaros részéről. Manapság aligha van jelentősége annak, hogy András apja az ősmagyar Zoltán nevet viselte, vagy hogy nagybátyámat az első magyar Anjou királyról Róbert Károlynak hívták. Másrészt meg jellemző korunkra, hogy egy volt osztálytársunk úgy érzi, hogy lányának Krisztina neve igencsak hasznos vidéki praxisában. Viszont, ha jól látom, a következő generációban több a Dávid és Hanna, mint a mieinkben volt.

Második lépés a kikeresztelkedés. Oszit persze kiskorában keresztelték meg, János családja még az 1930-as években lett protestáns, András pedig a gimnáziumi éveink alatt. (Érdekes, hogy valaki emlékezett arra, hogy egyesek rossz néven vették a kitérését, noha csak a menekülés reményében tette.) Többen szereztek keresztlevelet, és 1944-ben a katekizmusból is megtanultak valamennyit, de, minthogy az nem használt, szinte mindnyájan elfelejtették, és nem változtattak hivatalosan a felekezetükön. Ám amennyire tudom, akik a mi generációnkban megmaradtak izraelitának (és 1948-ig ez be volt írva hivatalos papírokba, diplomába is), azok sem gyakorolják a vallásukat. Diniék betartják a zsidó nagyünnepet, de inkább családi és izraeli tradícióként, semmint vallásosságból.

A kirekesztés többnyire nem egyirányú. Gyuri emlékezett rá, hogy rossz néven vette, mikor szülei keresztény embereket „gaj”-nak (*goj*, héberül-jiddisül: nem zsidó) vagy asszonyokat gojténak, sikszének neveztek, amit ő gúnynévnek érzett. De ez nem volt ritkaság. Ugyanakkor én meg arra emlékszem, hogy anyám, aki nem tudott latinul, mikor apám valamire azt mondta, hogy

„Evreika”

az „ab ovo” (kezdetétől, a tojástól) így vagy úgy volt, rászólt, hogy „ne használj ilyen zsidós kifejezéseket” – jiddisnek hitte... Azt is tudom, hogy általában úgy éreztük, mi nem „nézünk ki zsidósan” – gondolom, a vicclapok karikatúrájához hasonlítva. Ehhez egy tréfás epizód: Apámat hosszú ukrainai vándorlása során (1943 telén) egyszer beengedték egy parasztházba. Teázás közben, mint szokásos, családi fényképek kerültek elő. Anyám fotóját látva a házigazda, minden rosszindulat nélkül „felismerte” a zsidólányt: „Evreika!” – mondta. Apám ezen annyira elcsodálkozott, hogy hónapokkal később hazatérve részletesen elmesélte, korábban nyilván nem tételezte fel, hogy a feleségét zsidónak látják.

Persze szemben a háború utáni nemzedékekkel, amelyből sokan (főleg kommunista kádergyerekek, de mások is) nem tudták, hogy zsidó származásúak, mi gyerekkorunktól kezdve tudtuk, hiszen az iskolában (1946-ig) kötelező volt a vallásoktatás. És mindnyájan tudtuk, hogy ennek hátrányai vannak, amikor például nem lehetünk hivatalos cserkészek, vagy külön osztályba kellett járni (ami nem hiszem, hogy nagyon zavart volna minket). Úgy emlékszem, hogy az üldöztetés idején, már úgy 1942 után, annak reakciójaképpen nagyobb érdeklődést mutattunk zsidóságunk iránt, és tudtommal majdnem mindenki megünnepelte a templomban a bar micvát. Igaz, mint egyik barátom mondta, a 13. életév betöltése egy szép rakás ajándékot is jelentett – egyikünknek még ma is jár az akkor kapott órája. A gimnáziumi hitoktatás nem volt nagyon komoly. Csaknem végig Dr. Fisch Adolf volt a tanárunk, akivel többet beszélgettünk hétköznapi pszichológiáról és életproblémákról, mint szorosán vett vallásról. (Fisch a háború után József András néven végül matematikatanárként végezte; mindig úgy éreztük, hogy jobb híján lett hittanár.) Elvileg minden pénteken templomba kellett járni, de ezt senki sem ellenőrizte szigorúan. Kertész Imre, aki nálunk egy kicsit fiatalabb, reálisnak találta (nyilván megélte), hogy a *Sorsta-*

lanág Köves Gyurija, magunkfajta pesti zsidófiú a koncentrációs táborban hallotta először a Kad-dist. Mi valamivel többet tudtunk az imakönyvből, de nem sokkal.

Tamás barátunknak azonban jól jött, amit Fisch Dolfitól tanultunk. Mikor az amerikai repülőgép-anyahajón szolgált, a zsidó jóléti bizottság (Jewish Welfare Board) konstataulta, hogy minden más felekezetnek van papja a fedélzeten, de rabbi nincs. Megkeresték hát Baróth alhadnagyot, hogy vállalná-e a „laikus rabbi” szerepét, ő pedig azt gondolta, miért is ne, és évekig celebrálta a péntek esti istentiszteletet. Minden péntek délután kapott egy üveg bort a protestáns tiszteletestől, amit este vissza kellett adnia, mivel amerikai hadihajókon szigorú alkoholtilalom van. Hamar rájött, hogy az a kevés, amit a Csáky utcai templomban tanultunk, még mindig több, mint amennyit tengerészei tudtak a héber liturgiából. A flotta újságjában megjelent egy kép a „tengeri rabbiról”, és Tamás mesélte, hogy van-

Tamás mint tengeri rabbi

nak egykori tengerészek, akik alatta szolgáltak, és tréfából mindmáig rabbinak szólítják.

A Vörösmarty-cserkészeknek (akiknek a csapata, mint említettem, a Budai Izr. Hitközséghez kapcsolódott) erősebb volt a kötődése zsidó hagyományokhoz. (Később elég sokan lettek cionisták.) Rendszeresen tartottunk elsősegély állomást a Zsigmond utca templom mellett, például Hosszúnappkor, hogy ott legyünk, ha valaki rosszul lesz. De közben stikában sokan ettük a vajjas kenyерünket, talán sonkával is. Az én rajomban többet olvastuk Epiktétosz *Kézikönyvecskéjét*, ami akkor jelent meg magyarul, mint a Bibliát. A raj Kőrösi Csoma Sándor nevét viselte, és az ő életét tanulmányoztuk (igaz, volt egy Herzl raj is!), és az otthon falára freskókat festettünk Csománk életéről. Én zanglai kolostori celláját – Baktay Ervin rajza nyomán. A toldistáknak, osztálytársaink jó részének nem volt formális zsidó kapcsolata, de, mint említettem, szinte kivétel nélkül asszimilált (főleg lipótvárosi) zsidófiúk voltak. Mindnyájan nagyon lelkünkre vettük, hogy a Cserkészsövetségből való kizárásunk után nem viselhettük a HUNGARIA háromszöget, a búrkalapot árvalányhajjal és a lilimos jelvényeket. Pedig ugyanolyan lelkesen gyűjtöttünk és énekelünk magyar népdalokat és tisztelegtünk a piros-fehér-zöld lobogónak, mint bármelyik másik cserkész. Ahogy a 311. Vörösmarty korai publikációiban is látom, mindig jól megfért egymás mellett a hanuka-ünnepség és a „karácsonyi túra”. A csapat alapításának 80. évfordulóján az egyik öregcserkész így foglalta össze akkori „identitásainkat”: „Egyidejűleg voltunk magyarok, zsidók és cserkészek – de mindenekelett Vörösmarty-fiúk és -lányok”. Hazafias lelkesedésünk igencsak csökkent, és az üldözöttség érzése egyre nőtt, amikor először a csapat vezetőit, majd aztán az összes öregcserkészt elvitték munkaszolgálatba vagy az SS bori haláltáborába, és a nyári táborok szeretettel őrzött sátrait és ponyváit szétvágtuk, hogy cserkésztestvéreinknek viharabátokat és hátizsákokat varrassunk. Kevesen kerültek haza közülük.

Arról, hogy, mint kiderült, a háború utáni kommunista évtizedekben az antiszemitizmus szunnyadt, de a mi emlékeink szerint a felszínre fel nem tört, már fentebb írtam. Nem állítom, hogy „zsidók” ne szenvedtek volna hátrányokat – vagy, bizonyos körökben talán előnyöket –, de akikkel én beszélgettem, nem emlékeznek ilyesmire. Hogy másutt, például Angliában egykori osztálytársunk (egy igen ősi pedigrével rendel-

kező zsidó vezetéknevvel) sikerrel „felejtette-e el”, hogy magyar és zsidó, az más kérdés.

Az „asszimiláció” egyik, talán legjellegzetesebb útja az exogámia. Az én generációmban viszonylag ritkák a zsidó-keresztény vegyes házasságok. András első felesége nem volt zsidó, Tamásé lutheránus német. Gábor élettársa szintén keresztény, az én négy feleségem közül pedig csak egy volt zsidó. Ha jól számolom, az összes házasságoknak kevesebb, mint egyharmada. Testvéreink közül is van, aki nem zsidóval házasodott. De hogy ez azért még kivétel volt, arra jó példa, hogy mikor Tamást kérdeztem, hogy a nővére zsidóhoz ment-e férjhez, ő – egy német asszony férje – rávágta, hogy „persze”. A következő generációban a helyzet jelentősen változott. Ha nem tévedek, gyerekeink húsz házasságának több mint fele nem zsidóval kötött. Ehhez azonban hozzá kell tenni, hogy aligha volt ebben bármilyen „asszimilációs igyekezet”: ezek az ismeretségek és házasságok abból az időből valók, amikor faj, felekezet, származás nem volt beszéd tárgya. Gyerekeim és kortársaik úgy emlékeznek, hogy bár lehet, hogy tudták, ki zsidó, ki nem, de ez nem volt kiválasztási kritérium barátságához, szerelemhez, házassághoz. Szimpátiák ízlés, politika, viselkedési forma alapján alakultak ki; ki politizál, ki nem, ki milyen zenét hallgat, hogy öltözik, hová jár, vagy nem jár táncolni stb.

Másrészről, Tomi (és valaki más is) mesélte, hogy gyerekeinek vendégségbe hozott osztálytársairól később többnyire kiderült, hogy zsidó családból valók. Noha náluk, lelkes kommunista házban biztosan nem volt szó semmi ilyesmiről. Azt már említettem, hogy Zsófi lányom elég hamar megtalálta évfolyama egyetlen másik zsidó lányát. És hiába a névmagyarosítás stb.: szintén Tomi mesélte, hogy lánya hallotta, amint óvodájában egy szülő így szólt a másikhoz: „Te úgy vagy Fényes, ahogy én Friedmann?”

Sajnos, nem tudok eleget erről a generációról – és a lassan felnőttkorba jutó következőről –, hogy írhatnék arról, mennyire azonosulnak családjuk zsidó vagy félzsidó múltjával. (Bár aligha a hottentottákkal...) De nem tudhatom, hogy azok a családtagok, akik „leszavazták” néhány osztálytársam velem való beszélgetését és annak megírását, mennyiben nem óhajtottak egy ilyen „zsidó” (a külföldiek: zsidó-magyar) dologban részt venni. Másrészt nem hallottam, hogy a gyerekek vagy unokák általában vallásosabbak lennének, mint mi voltunk – csak egy (nem interjúvolt) osztálytárs mesélte valamikor régebben,

hogy brazil unokája egy pesti látogatáson „bért”, és most Jeruzsálemben rabbiképzőbe jár. De két unokám is járt a budapesti világi zsidó Lauder Javne iskolába, elsősorban azért, mert akkor az látszott a legliberálisabb és legmodernebb helynek. Egyiküknek aztán jól jött egy kis zsidó háttér, amikor ortodox férjével volt házas. Most a két dédunoka is oda jár – részben, mert a szemben levő házban laknak, de nyilván nem csak ezért... Dini gyerekei is jártak New Yorkban egy ideig privát héber iskolába, szintén nem annyira vallási, mint izraeli hátterük miatt, és mert az iskolának igen jó hírve volt (és a cég fizette, úgyhogy megengedhették maguknak).

Annyit látok, hogy egy bizonyos zsidó öntudat (mondhatni, inkább kulturális-politikai, semmint hitbeli) legalábbis a pestiek között kétségtelenül megerősödött, nyilván nem függetlenül a nyílt antiszemitizmustól. Ebben biztosan közrejátszik a világszerte divatos „gyökerek keresése”, de az is, hogy látják, hogy az előző generációk asszimilációs igyekezete végül is nem vezetett sikerre, hogy enyhén fejezzem ki magam. De ez egy szélesebb téma, semmint vállalnám, hogy bármit is írjak róla.

Végezetül egy kis önéletrajzi anekdota, ami érzésem szerint tükrözi a fent említett ellentmondásosságot. Még Kanadában kezdődött, ahol (többnyire New York-i, első generációs bevándorolt) zsidó barátaim budapesti-nagykállói hátterem alapján szegről-végről az egykori galíciai óhaza „képviselőjének” tekintettek. (Egyiküket aztán végig is kalauzoltam szüleinek egykori ukrain hazájában, de az ukrán konyhában nem én, hanem ő ismerte fel az anyja főztjét.) Ők kértek meg, hogy rendezzünk egyszer egy húsvéti széderestet, zsidó és nem zsidó barátainkkal együtt. Némi emlékem volt az iskolai hitoktatás keretében a Goldmark teremben végigszenvedett hosszú ünnepekről, de főleg az internetről szereztem meg a szükséges információkat és az angol nyelvű Haggadát. Erősen lerövidítve, kiemelve a szórakoztató és a folklórelemeket (kántálás, kérdés-felelet játék, bor csöpögtetés a tíz csapás emlékére), jellegzetes zsidó öngúnnal celebráltam a megemlékezést arra, hogy „Jehova segítségével a zsidóknak nem kell többé dolgozniuk.” Jó mulatság volt, finomakat ettünk, és mindenki élvezte, ahogy ironizáltam a talmudista értelmezések abszurditásairól. A dolognak híre ment, és utóbb Pesten is meg kellett ismételnem a performance-ot, nem is egyszer, a közönség teljes meglepedésére. Nem akarom túlragozni a dolgot, de a „hagyományörzés” és annak

egyidejű kifigurázása talán jellemző a zsidó háttérű értelmiség kettős (hasadt?) tudatára. Persze, ez a hozzáállás feltételezi, hogy veszélytelenül lehet játszani zsidóságunkkal. Remélhetőleg.

RÖVID VISSZATEKINTÉS

A három-négy generáció társadalmi-kulturális pályája – amelynek példáit, ha töredékesen is, meg tudtam mutatni – valószínűleg jellemző a magyarországi (vagy legalábbis budapesti) társadalom egy nem jelentéktelen szeletére. Az előtörténet az egy-két nemzedék alatt lezajló, rendkívül gyors felemelkedés a vidéki kereskedőlétekből a lipótvárosi középosztályba. (A velünk párhuzamos, nem izr. osztály családjinak pályája – feltehetően dzsentriből vagy iparosból a budapesti hivatalnoki-tisztviselői középosztályba – elég hasonló lehetett.) Mindnyájan kényelmes, többnyire jól kereső családokba születtünk, felvilágosult, a világra nyitott („kozmpolita”) neveléssel (amihez a Berzsenyibe járás hozzá tartozott) indítottak útnak, hogy szüleinkéhez hasonló vagy még magasabb karriert fussunk be. Sem ők, sem mi, szinte az utolsó percig nem láttuk előre, hogy előbb még arról lesz szó, hogy elkerüljük a szervezett tömeggyilkosságot. Mégis, pénzzel, jó kapcsolatokkal és nem kevés szerencsével túléltük a vészidőket, de rokonok és barátok tucatjainak elvesztése árán. A háború és az üldöztetés véget vetett a békebeli kényelemnek, vagyonból, elegáns lakásokból és egyéb anyagi értékből kevés maradt. Ennek ellenére, ha gyakran nagy kerülőkkel is – kommunistaként megtagadva a család értékrendjét, „indulótöke” nélkül, osztályidegenként (bár ezúttal nem zsidóként) akadályoztatva, vagy éppen emigrációba kényszerülve – nagyjából ugyanott (néha magasabbban is) kötöttünk ki a huszadik század végi társadalomban, ahol szüleink 40–50 évvel korábban voltak, és ahová minket szántak. Persze, egy életformákban igencsak megváltozott világban. Tágas, bérelt, bel- vagy lipótvárosi 4-5 szobás lakások, szobalány, szakácsnő helyett privatizált társasházak többnyire modern, kisebb lakásai-ban, esetleg bejáró takarítónővel, vagy az amerikai elővárosok kertés lakónegyedeiben. Ebédre és szieszta nem mentünk haza, a gyerekek óvodába, napközibe jártak, és így tovább. Mindenkinek volt előbb-utóbb gépkocsija, de sofőrje senkinek sem. A nyaralók is új beszerzések voltak. Élettársaink többnyire rokon szakmákból kerültek ki, mindegyiknek volt saját munkája,

kARRIERJE. Gyerekeink szintén jó iskolákba jártak, de pályaválasztásuk sokkal változatosabb volt, mint a mienk. Nem mindenki lett diplomás, és természetesen a világ minden tájára elkerültek. A korábbi generációk céljai – a kereskedelemről az értelmiségi szakmákba, a nem régen

emancipált „zsidóból” a magyar társadalomba – már nem tűntek relevánsnak. A többségi társadalomba való asszimiláció – idehaza vagy külföldön – jórészt sikeresnek látszott. Hogy valóban az volt-e, az csak majd az unokák és dédunokák életében fog kiderülni.

A Zsidó negyed szívében, a Kazinczy utca 31-ben található a Carmel étterem, amely 1987 óta áll az oda látogató vendégek rendelkezésére. 2008 áprilisától **GLATT KÓSER ÉTTEREMKÉNT** üzemel, Rav Weiszberger ortodox rabbi felügyelete alatt.

Az új étlapon nemzetközi és magyaros ételspecialitások, zsidó ételkülönlegességek egyaránt megtalálhatók.

Az igényesen felújított 100 férőhelyes étterem két szinten üzemel. Egy 25, 16 és egy 10 fős különteremmel is rendelkezik, mely ideális lehetőséget nyújt családi, üzleti és egyéb összejövetelek megrendezésére.

A **GLATT KÓSER CARMEL ÉTTEREM** csapata mindig örömmel, és szívélyesen fogadja Önt és asztaltársaságát!

Catering szolgálatunk vállalja kóser esküvők, Bar-micvak, Brit milák éttermen kívüli teljes lebonyolítását.

LEGYEN A VENDÉGÜNK!

NYITVA TARTÁS: vasárnap – péntek: 12–23 óráig;

szombat délben: 12–14 óráig;

szombat este: 18–23 óráig.

A péntek esti és szombat déli menü előre fizetendő.

GLATT KÓSER CARMEL ÉTTEREM

1074 Budapest, Kazinczy utca 31.

Asztalfoglalás:

Telefon: (+36-1) 322-1834, Tel.: (+36-1) 342-4585

Fax.: (+36-1) 461-0024

e-mail: carmel@carmel.hu; <http://www.carmel.hu>

